Sane Guruji Shikshan Prasarak Mandal, Nashik Road

Art's & Commerce College, Baragaon Pimpri

Baragaon Pimpri, Sinnar, Nashik

Art's and Commerce College, Baragaon Pimpri ID.-PU/NS/AC/158/2012 Tal.Sinnar,Dist.Nashik

Student Enrollment List (AY 2021-22)

EVS

REGULAR

Class- SYBA

Sr. No	Name of Students	Category
1	Barke Kunal Maruti	H-NT (D)
2	Bhabad Archana Keshav	H-NT (D)
3	Borhade Satish Damu	A-Open
4	Borhade Shital Mohan	A-Open
5	Daund Roshan Kiran	H-NT (D)
6	Deokar Ankita Kailas	A-Open
7	Dhatrak Diptee Santosh	H-NT (D)
8	Domade Samadhan Ramnath	H-NT (D)
9	Dond Isha Vilas	H-NT (D)
10	Gangurde Akash Indrabhan	D-ST
11	Gavle Tejas Ambadas	A-Open
12	Gunjal Shital Sanjay	B-OBC
13	Jadhav Aatish Suresh	C-SC
14	Jadhav Rutuja Krushna	C-SC
15	Jagtap Pradip Anil	F-NT (B)
16	Jori Sushant Sanjay	A-Open
17	Kadale Sagar Balu	D-ST
18	Kapadi Dipak Chandrakant	H-NT (D)
19	Kapadi Madhuri Rajaram	H-NT (D)
20	Kardak Akansha Suresh	C-SC
21	Murkute Archana Ashok	A-Open
22	Nagare Monali Bhaguji	H-NT (D)
23	Nagare Sonali Bhaguji	H-NT (D)
24	Pawar Mahesh Namdeo	D-ST
25	Sahane Vishal Rohidas	B-OBC
26	Saindre Ananda Namdev	G-NT (C)
27	Saindre Vishal Daulat	G-NT (C)
28	Sanap Priya Maruti	H-NT (D)
29	Sanap Rahul Pandurang	H-NT (D)
30	Sanap Rupali Vithoba	H-NT (D)
31	Sanap Sanket Ganpat	H-NT (D)
32	Sanap Santosh Raghunath	H-NT (D)
33	Sanap Shailesh Shivaji	H-NT (D)
34	Sangale Vikas Sahebrav	H-NT (D)
35	Sangle Rahul Balu	H-NT (D)
36	Shelar Jyoti Kisan	A-Open
37	Shelar Kanchan Kailas	B-OBC

38	Shelar Kaveri Gangaram	A-Open
39	Takate Suraj Ananda	B-OBC
40	Wakchaure Madhuri Rohidas	B-OBC
41	Wani Priyanka Shrihari	A-Open
42	Bhabad Sagar Pandharinath	H-NT (D)
43	Bhabad Sunil Balu	H-NT (D)
44	Bhapkar Samadhan Babaji	A-Open
45	Bidawe Goraksha Dnyaneshwar	B-OBC

Art's and Commerce College, Baragaon Pimpri
ID.-PU/ NS/AC/ 158/2012
Tal.Sinnar,Dist.Nashik

PRINCIPAL
SGSP[illegible] Art's & Commerce College
[illegible] Nashik.

Sane Guruji Shikshan Prasarak Mandal, Nashik Road

Art's & Commerce College, Baragaon Pimpri

Baragaon Pimpri, Sinnar, Nashik

Arts and Commerce College, Baragaon Pimpri ID.-PU/NS/AC/158/2012 Tal. Sinnar, Dist. Nashik

Student Enrollment List (2021-22)

EVS

Class- SYBCOM **REGULAR**

Sr. No	Name of Students	Category
1	Bhagat Pallavi Gorakh	A-Open
2	Bhor Monika Dashrath	A-Open
3	Bidait Samadhan Bhausaheb	B-OBC
4	Darade Swati Shantaram	H-NT (D)
5	Devkar Nilesh Dinkar	B-OBC
6	Domade Yogesh Subhash	H-NT (D)
7	Gavate Ashutosh Vitthal	H-NT (D)
8	Ghuge Sagar Vilas	H-NT (D)
9	Ghuge Yuvraj Somnath	H-NT (D)
10	Godage Rohini Chandrabhan	B-OBC
11	Godage Shweta Sunil	A-Open
12	Gorade Pradip Vishnu	A-Open
13	Gunjal Sanket Somnath	B-OBC
14	Jadhav Akshay Rajendra	B-OBC
15	Jadhav Gauri Dattatray	B-OBC
16	Jadhav Sanika Rajendra	C-SC
17	Jadhav Sarika Ramchandra	B-OBC
18	Jadhav Shrikant Bhagavat	B-OBC
19	Kandalkar Nikita Dnyaneshwar	G-NT (C)
20	Kangane Kaveri Kailas	H-NT (D)
21	Kapadi Akshada Somnath	H-NT (D)
22	Kasar Ashish Dipak	B-OBC
23	Katake Kaveri Devram	A-Open
24	Kurhade Abhijit Somnath	B-OBC
25	Kurhade Mohan Sanjay	A-Open
26	Landge Shital Bhima	A-Open
27	Landge Vrushali Pandit	A-Open
28	Manjule Tushar Baban	E-VJ/NT-(A)
29	Nehe Pooja Somnath	G-NT (C)
30	Palve Rohit Deepak	H-NT (D)
31	Pansare Reshma Sanjay	A-Open
32	Pathare Shubham Chintaman	C-SC
33	Pawar Radhika Kailas	B-OBC
34	Rajguru Rutuja Dnyaneshwar	B-OBC
35	Rode Vaijayanti Waman	B-OBC
36	Sahane Archana Rohidas	B-OBC
37	Sanap Amol Bharat	H-NT (D)

38	Sanap Ashwini Uttam	H-NT (D)
39	Sanap Avinash Navnath	H-NT (D)
40	Sanap Dnyaneshwari Vishnu	H-NT (D)
41	Sanap Gitanjali Navnath	H-NT (D)
42	Sanap Kiran Maruti	H-NT (D)
43	Sanap Kishor Pandurang	H-NT (D)
44	Sanap Mahesh Pundalik	H-NT (D)
45	Sanap Mohan Dattu	H-NT (D)
46	Sanap Nisha Vitthal	H-NT (D)
47	Sanap Yogita Sampat	H-NT (D)
48	Sangale Pooja Santosh	H-NT (D)
49	Satpute Vaibhav Somnath	B-OBC
50	Somvanshi Vaibhav Dipak	H-NT (D)
51	Ugale Arti Ahilaji	A-Open
52	Ugale Poonam Sanjay	B-OBC
53	Ugale Rutuja Madhukar	A-Open
54	Ugale Samadhan Babaji	B-OBC
55	Ugale Sonal Sampat	A-Open
56	Wani Gayatri Dashrath	A-Open
57	Kalase Gopal Chhabu	G-NT (C)
58	Sanap Shubham Jagannath	H-NT (D)
59	Wani Gokul Gajiram	B-OBC

Art's and Commerce College, Baragaon Pimpri
ID.-PU/ NS/AC/ 158/2012
Tal. Sinnar, Dist. Nashik

PRINCIPAL
SGSPM' Art's & Commerce College
Baragaon Pimpri, Tal. Sinnar, Dist. Nashik.

Savitribai Phule Pune University

Sane Guruji Shikshan Prasarak Mandal's

Arts and Commerce college

Baragaon Pimpri, Tal- Sinnar, Dist- Nashik

DEPARTMENT OF ENVIRONMENT

ACADEMIC YEAR 2019-20

COLLEGE CODE-1410

Name of the Student : Uggle Anita vitthal

Class : S. Y. Bcom

Roll No : 79

Exam No : ....

Subject : Environment

Scanned with CamScanner

Savitribai Phule Pune University

Sane Guruji Shikshan Prasarak Mandal's

Arts and Commerce college

Baragaon Pimpri, Tal- Sinnar, Dist- Nashik

DEPARTMENT OF ENVIRONMENT

ACADEMIC YEAR 2019-20

COLLEGE CODE-1410

CERTIFICATE

This is to certify that Mr./Miss Ugale Anita Vitthal *Roll No* 79 *Has satisfactory completed the practical work in* Environment Awarness *at Class* S.Y.b.com *Under our supervision in this college during the Academic Year 2019-2020*

PRACTICAL EXAMINATION

Exam seat No:-........................ Date: 26 / 2 / 2020

Practical Incharge 26/02/20 Head of Department

External Examiner Principal

Scanned with CamScanner

Page No :
Date :

नाव :- उगले अनिता विठ्ठल

वर्ग :- S. Y. B.COM

रोल नं :- 79

मार्गदर्शक :- सोनवणे के. बी सर

Page No :
Date :

साने गुरुजी शिक्षण प्रसारक मंडळ नाशिकरोड संचलित

कला व वाणिज्य महाविद्यालय ना. पिंप्री

शैक्षणिक सहल अहवाल

2019-20

पर्यावरण प्रकल्प

Attitude

Scanned with CamScanner

Page No :
Date :

अनुक्रमणिका

पान नं	विषयाचे नाव	दिनांक	स्वाक्षरी
1)	प्रस्तावना		
2)	सहलीचे उद्देश		
3)	सहलीचे महत्त्व		
4)	प्रवास मार्ग		
5)	निसर्गाचा प्रवास		
6)	सह्याद्री दर्शन		
7)	सहलीच्या मार्गातील ठिकाणे पर्यावरण		
8)	सामाजिक व सांस्कृतिक घटक		
9)	प्रादेशिय स्थळांना भेटी		
10)	अभिप्राय.		

Attitude

प्रवासमार्ग

बारागाव पिंप्री

↓

सिन्नर

↓

टाकेद

↓

भंडारदरा

↓ → रंधा फॉल

रतनगड.

↓

सिन्नर

↓

बारागाव पिंप्री

Attitude

Scanned with CamScanner

प्रस्तावना

सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ अंतर्गत द्वितीय वर्ष वाणिज्यशाखा मधील पर्यावरण या विषयाबाबतच्या अभ्यासक्रमाला अनुसरून आमच्या महाविद्यालयातील पर्यावरण विषयाची शैक्षणिक सहल २०१९-२० या दरम्यान हाळेद, भंडारदरा, रंधा फॉल या ठिकाणी सहल आयोजित केली होती.

अहमदनगर इगतपुरी, अकोला इत्यादी ठिकाणी भौगोलिक दृष्टीने सर्वांगीण विविधतेने नटलेल्या व महाराष्ट्रातील प्रसिद्ध धार्मिक स्थळांना व निसर्गरम्य स्थळे पाहून विद्यार्थ्यांना ज्ञानप्राप्ती बरोबर अद्भुत आनंद प्राप्ती व्हावी तसेच तेथील निसर्ग सौंदर्य पाहून विद्यार्थ्यांमध्ये असलेल्या सुप्त गुणांना वाव मिळावा व त्यांच्या मनात निसर्ग सौंदर्याबद्दल प्रेम निर्माण व्हावे आणि निसर्गामध्ये आढळणाऱ्या विविध भौगोलिक भूरूपांचा अभ्यास करता यावा हा त्यामागील मुख्य हेतु होय.

या सहलीचे आयोजन करण्यासाठी महाविद्यालयाचे प्राचार्य श्री. फरताळे सर, सोनवणे सर, पवार सर, उगले मॅडम यांनी जे मोलाचे आपले अनमोल मार्गदर्शन पर सहलीचे उद्दिष्टये साध्य करून दिले यांच्या या अनमोल सहकार्याबद्दल त्यांचे मनोपूर्वक

आभार ....

Scanned with CamScanner

सहलीचा उद्देश

शैक्षणिक अभ्यासक्रमात सहलीच्या किंवा क्षेत्रभेट समावेश करण्यामागे विद्यापीठाचा महत्त्वाचा उद्देश म्हणजे विद्यार्थ्यांना चार भिंतीच्या आतील शिक्षणाबरोबरच सभोवतालच्या पर्यावरणाचाही अभ्यासक्रमात विद्यापीठाने सहल किंवा क्षेत्रभेट अभ्यास करता यावा हा हेतु होय. पर्यावरण या विषयांमध्ये सभोवतालच्या पर्यावरणाची अभ्यास केला जातो व करणे आवश्यक असते.

सहलीच्या अभ्यासक्रमात सहभाग करण्यामागे विद्यापीठाचा मानस म्हणजे विद्यार्थ्यांना सहलीला जावे परंतु फक्त मौजमस्ती करण्यासाठी नव्हे तर त्यांच्या सद्सद्विवेक बुद्धीने सहलीला गेलेल्या भागाचा अभ्यास करून त्यावर अहवाल सादर करणे असा विषय ठेवला जेणे करून विद्यार्थ्यांचा ज्ञानात भर पडते.

भुगोलाचा अभ्यास करताना आपल्या सभोवतालच्या पर्यावरणातील मातृघटक त्यांचे प्रकार हवामान वेगवेगळे भु-उठाव, भुरूपे त्यांची निर्मिती कुठे कशी झाली? केव्हा तयारी होतात या गोष्टीचा अभ्यास चार भिंतीच्या आत बसून करणे शक्य नसते.

सहलीचे महत्व

भूगोलाचा अभ्यास असो अथवा इतर कोणत्याही विषयाचा अभ्यास असो तर तो जर परिपूर्ण करायचा असेल तर त्याच्या सर्व बाजूच्या संलग्न घटकांची सखोल अभ्यास करण्यासाठी पुढील घटक आधार घ्यावा लागतो. तर त्यातील हवामान लोकसंख्या क्षेत्रफळ, मृदा, खडक, पर्जन्य, वनस्पती, भूरूपे, परिसंस्था, सीमा, वसाहती, जगातील वेगवेगळ्या संस्कृती यासारख्या अनेक गोष्टी अशा आहेत की ज्या प्रत्यक्ष ठिकाणाची पाहणी करून पूर्णपणे अभ्यासल्या जाऊ शकतात.

एखाद्या प्रदेशाचा प्रादेशिक अभ्यास करायचा असल्यास त्या प्रदेशात हवामान, तापमान, आर्द्रता, पर्जन्य यांची माहिती असेल, मृदा व तिचे प्रकार त्या प्रदेशातील खडक व त्यांचे प्रकार, जलसिंचनाच्या सोई, शेती त्यांचे प्रकार, या भागात घेतला जातो कोणकोणती पिके उत्पादित केली जातात.

त्या भागातील वसाहती यांचे प्रकार दळणवळणाच्या सोई, आर्थिक घटक, संस्कृती सण उत्सव राहणीमान, पोशाख, अलंकार, भाषा, धर्म याबरोबरच लोकसंख्या वितरण घनता या गोष्टींचा परिपूर्ण अभ्यास करावयाचा झाला तर सहलीशिवाय दुसरा कोणताही मार्ग विद्यार्थ्यांसमोर उपलब्ध नसतो.

Scanned with CamScanner

निसर्गाचा प्रवास

खरं तेज निसर्गासारखं असावं
कोणी ठेवणारं

कधी काही मागितलय त्यानं कुणाकडून ?
कारण निसर्गातील प्रत्येक गोष्ट या
सागर किनाऱ्यावरच्या शिंपल्यासारख्या असतात
ते वेचून ओंजळ भरलेली दिसते
पण पुढे अथांग खजिना बोलावत असतो
कारण निसर्ग

कधी निळ्या सावळ्या नभासारखा
तर कधी शुभ्र रुपेरी झऱ्यासारखा असतो
कधी गर्द हिरव्या वनराईने नटलेल्या तर
कधी विविध रंगी फुलाफुलांनी बहरलेली
असतो.
कारण निसर्ग

त्यामुळे निसर्ग हा जणू प्राणासारखाच असतो
त्यासाठी निसर्गाची थोडी काळजीपूर्वक अभ्यास
करणे गरजेचे असते.

Scanned with CamScanner

सहलीच्या मार्गातील बदलते पर्यावरणाचे स्वरुप

कोणत्याही दोन ठिकाणांचा जर आपण विचार केला तर त्यांच्यामध्ये कोणत्या न कोणत्या बाबतीत आपणास तफावत आढळते आणि प्रवास जरी आपण करत असलो तरी मार्गामध्ये होणारे वातावरणाचे बदल झाल्यास दिसून येतो अगदी याच प्रकारे बाणगाव पिंप्री टाकेद ते रंधा फॉल या प्रवासादरम्यान सभोवताली पर्यावरणात सृष्टी अनेक बदल दिसून आले पुढील काही घटकांवरुन आपल्याला पर्यावरणातील घटकांचे भिन्नता दिसून येते.

(1) नैसर्गिक घटक :-

1. भूरचना
2. हवामान
3. मृदासंपत्ती
4. वनस्पती संपदा
5. प्राणीसंपदा
6. नदीप्रणाली

(2) आर्थिक घटक :-

1. औद्योगिकीकरण
2. शेती
3. वाहतुक व दळणवळण
4. पशुपालन

(3) सामाजिक व सांस्कृतिक घटक -

1. पर्यटन
2. संस्कृती
3. पोशाख
4. वसाहती
5. भाषा
6. अलंकार

Scanned with CamScanner

सामाजिक व सांस्कृतिक घटक

① पर्यटन -

पश्चिम घाट व सह्याद्री हे प्राकृतिक विभाग पर्यटनासाठी प्रसिद्ध आहेत नैसर्गिक विविधता व सौंदर्याने वैशिष्ट्यपूर्ण लाभलेली असल्याने पर्यटक हा या ठिकाणी भौगोलिक पर्यटनाचा विकास झालेला दिसुन येतो मागास लोकच्या प्रदेशात थंड हवेची ठिकाणे व समुद्र किनाऱ्यावर पर्यटन केंद्रांचा विकास केला जात आहे त्यामुळे स्थानिक लोकांना रोजगाराची संधी प्राप्त होते तसेच प्रवास करून वेगवेगळ्या ठिकाणी बदलत जाणारी नैसर्गिक घटक भूप्रदेश यांची माहिती मिळते. यांच्यातुन सांस्कृतिक तसेच सामाजिक वारसा जपला जातो.

② संस्कृती -

भारतात अनेक प्रकारची संस्कृती आपणास निदर्शनास येतात. तसेच महाराष्ट्र राज्यात सांस्कृतिक दृष्ट्या विकास झालेला दिसुन येतो तसेच प्रत्येक ठिकाणाच्या संस्कृतीची काही वैशिष्ट्यपूर्णता आढळून आली काही ठराविक अंतरावर तेथील विभागातील. संस्कृतीची बदल आढळून येतात त्यांची बोलीभाषा पेहराव अलंकार राहणीमान यांमध्ये फरक जाणवतो संस्कृतीतील विविधता पुढील घटकांच्या माध्यमातुन स्पष्ट करता येईल.

③ पोशाख -

नाशिक विभाग ते कोकण या प्रशासकीय विभागादरम्यान पोशाखाच्या बाबतीत फार विशेष असा फरक दिसुन आला नाही पूर्वी हा फरक होता परंतु काळानुरूप बदल होऊन लोकांचे राहणीमान सुधारले जात आहे जीवन पद्धती नुसार मानवाने आपल्या पेहरावातही आधुनिकता स्विकारली आहे त्या तुलनेत ग्रामीण भागात अजुनही संस्कृतीला जपले जाते.

Scanned with CamScanner

प्रेक्षणीय स्थळांना भेटी

सहलीतील प्रवासादरम्यान विविध प्रेक्षणीय स्थळांना छोटीमोठी दिल्या तेथील लोकांचे राहणीमान जीवन पद्धती कशी आहे याचा शोधण्यात आढावा घेतला कालानुरूप झालेले बदल व वाढती आधुनिकता याचा अभ्यास केला.

नाशिक विभाग ते कोकण विभाग यादरम्यान टाकेद, रंधा फॉल, भंडारदरा, रतनगड ही सर्व प्रेक्षणीय ठिकाणे धार्मिक वारसा लाभलेली व निसर्गरम्य वातावरणात असल्यामुळे पर्यटकांचे मनोरंजन बनले आहे त्याचप्रमाणे या विभागातील आंब्याच्या बागा, करवंद असे विविध वृक्ष भौगोलिक शोभा वाढवत आहे प्रत्येक ठिकाणाला सांस्कृतिक वैशिष्ट्यपूर्णता लाभली आहे त्यामुळे लोकांचे पर्यटनाबद्दल आकर्षण वाढत आहे.

अशा पद्धतीने सहलीच्या निमित्ताने विविध ठिकाणांना भेट देत असतांना भौगोलिक दृष्टीकोनातून सखोल निरीक्षण केले.

टाकेद

भारतीय संस्कृती माणसाप्रमाणेच इतर सर्व प्राणी, पक्षी यांच्यात ईश्वराचा अंश असल्याचे मानते. तसेच त्यांना योग्य सन्मान दिला असून त्यांचे पुजनही केले आहे रामायणातील जटायुच्या कथेमध्ये हेच महत्त्वाचे तत्व दाखवलेले दिसते.

सीताहरण आणि जटायु ही कथा रामायणातली एक प्रसिद्ध कथा समजली जाते. सीतेचे अपहरण करून रावण तिला आकाशमार्गे घेऊन जात आणि गिधाड असलेला हा जटायु पक्षी रावणाच्या आडवा आला आणि त्याने रावणाला विरोध केला रावणाने त्याचे पंख कापुन टाकले तेव्हा जटायु जमिनीवर कोसळला.

प्रभु रामचंद्र रावतीची देवता मारुती यांच्या पदस्पर्शाने पावन झालेल्या इगतपुरी तालुक्यात रामनवमी उत्सव मोठ्या भक्तिभावाने साजरा केला जातो. सर्वतीर्थ टाकेद, श्रीक्षेत्र, कावनई, तपोभूमी, पंपासरोवर याबरोबरच घोटी इगतपुरीसह अनेक ठिकाणी रामनवमी निमित्त कीर्तन, प्रवचन, अभिषेक महाप्रसाद यासह विविध धार्मिक कार्यक्रम होतात.

प्रभु रामचंद्र यांना सीतामाईला रावणाने लंकेला पळवून नेले हे इगतपुरी तालुक्याच्या भूमीतच समजल्याचे मानले जाते. सीतामाई अपहरणाचे स्थान. रामभक्त जटायुने त्याला जखमी केले त्यावेळी जटायुने सामना सुरु केला सीतामाईच्या शोधात प्रभु रामचंद्र या भागातुन जात असताना त्यांनी जटायुस पाहिले तेव्हा जटायुने श्रीरामांना घडलेला प्रकार सांगितला तेव्हा श्रीरामांनी बाण मारुन सर्वतीर्थ येथे बोलावले व जटायुला पाणी पाजले अशी आख्यायिका आहे येथे.

Scanned with CamScanner

श्रीराम व जटायुचे भव्य मंदिर आहे श्रीक्षेत्र कावनई पंपासरोवर येथेही रामनवमी सोहळा उत्साहात होतो.

इगतपुरी तालुका हा भगवंत व संतांच्या पदस्पर्शाने पावन झालेला आहे श्रीक्षेत्र कावनई येथील कपिलधारा तीर्थावर श्रीरामनवमी उत्सव मोठ्या उत्साहात साजरा होतो.

जटायु निसर्ग उद्यान

जटायु पृथ्वी केंद्र म्हणुन ओळखले जटायू निसर्ग उद्यान किंवा जटायु रॉक पुक आहे. पार्क आणि पर्यटन केंद्र मध्ये कोल्लम जिल्ह्यात च्या Chadayam anggalom केरळ हे सरासरी पातळीपासुन 350 मीटर [1200फुट] उंचीवर उभे आहे जगातील सर्वात मोठे पक्षी शिल्प. 200 फुट m। मीटर लांब । फुट m46 मी रुंद Feet फुट

21 मीटर आणि 1000000 चौरस फुट 1400 फुट असणयाचे जटायू नंबर पार्कमध्ये स्थान आहे महान पक्षी जटायू पक्षी शिल्प स्वतः राजू यांनी मूर्तिकला केल्यामुळे हे रॉक-थीम निसर्ग उद्यान बी-ओटी मॉडेल अंतर्गत केरळ राज्यातील पी.पी.पी पर्यटन उपक्रम आहे. कोल्लम शहरापासुन सुमारे 38 किलोमीटर 2 मैल अंतरावर राज्याची राजधानी तिरु अनंतपुरम पासुन km 46 अंतरावर उद्यान आहे.

Scanned with CamScanner

भंडारदरा

भंडारदरा धरणास विल्सन धरण असेही ओळखले जाते प्रवरा नदीवर आणि जमीन सपाटी पासुन 150 मीटर उंचीवर आहे हे धरण भारता-च्या पश्चिम किनारपट्टीवर भंडारदरा गावात आहे हे महाराष्ट्रातील अहमदनगर जिल्ह्यात आहे हे महाराष्ट्रातील विल्सन धरणाच्या जलाशयास ऑर्थर लेक असे म्हटले जाते. आणि प्रवरा नदीच्या पायथ्याशी मिळतो या तलावाला लेक आर्थर हिल किंवा भंडारदरा लेक म्हणूनही ओळखले जाते. भंडारदरा येथे अनेक नयनरम्य स्थळे आहेत निसर्गसौंदर्याने नटलेले स्थान असुन अनेक धबधबे डोंगरकडे जलाशय, हिरवी झाडे शुद्ध आणि थंड हवा हे इथल्या मुळच्या सौंदर्यात अधिकच भर टाकतात. भंडारदरा धरण आणि रंधा धबधबा हे पर्यटकांचे येथील मुख्य आकर्षणाचे केंद्रबिंदु आहेत.

शेंडी या गावापासुन 10 किलोमीटर अंतरावर प्रवरा नदीवर रंधा या गावात एक विशाल धबधबा असुन तो गावाच्या नावावरुनच रंधा फॉल म्हणुन प्रसिद्ध आहे सध्या हा धबधबा त्यावर असलेल्या जलविद्युत प्रकल्पामुळे फक्त पावसाळ्यातच पहायला मिळते पावसाळ्यात हा धबधबा अतिशय रौद्ररूप धारण करतो पावसाळ्यात मुख्य धबधब्याच्या उजव्या बाजुला अजुन एक धबधबा पहायला मिळतो दोन्ही धबधबे पूर्ण क्षमतेने वाहत असताना पाहणे हा एक रोमांचित करणारा अनुभव आहे भंडारदरा बस स्टॉपपासुन 10 किमी अंतरावर पुण्यापासुन 156 किमी आणि मुंबईपासुन 177 किलोमीटर अंतरावर रंधा धबधबा

Scanned with CamScanner

महाराष्ट्रातील अहमदनगर जिल्ह्यात आहे.

विल्सन डॅमवरचं एक मोठा गोलाकार धबधबा असून त्याच्या छत्रीसारख्या वैशिष्ट्य पूर्ण आकारामुळे त्याला अम्ब्रेला फॉल केवळ जुलै ते ऑक्टोबर महिन्यातच पहायला मिळतो. भंडारदरा बस स्थानका-पासून 500 मीटर अंतरावर अम्ब्रेला धबधबा हे अहमदनगर जिल्ह्यातील भंडारदरा येथे वसलेले एक सुंदर हंगामी धबधबा आहे.

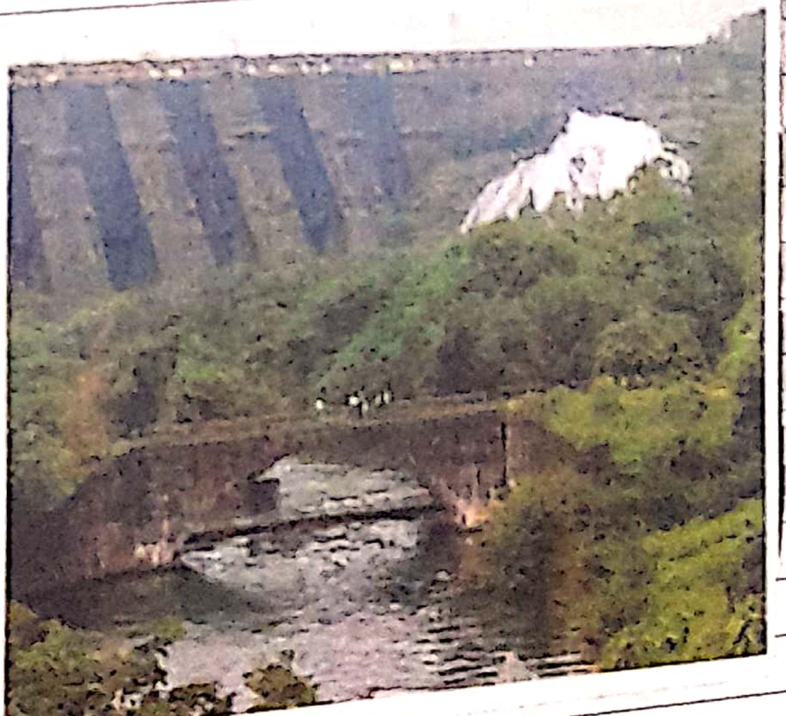

भंडारदरा येथे शेंडी गावाच्या उशाशी उभ्या असलेल्या दोन टेकड्या काळ्या पत्थरात बांधले-ल्या भिंतीना जोडल्या गेल्या आणि अनंत काळापासून वाहणारा अमृतवाहिनी प्रवरेचा अवखळ प्रवाह सह्याद्री गिरीच्या कुशीत विसावला अन भंडारदरा धरणाचा जन्म झाला तेव्हापासुन आजपर्यंत सह्याद्रीगिरीच्या पर्वत माथ्यावर धो-धो कोसळणाऱ्या पावसाचे पाणी भंडा-रदरा धरण आपल्या पोटात घेत आहे. निसर्गशिल्पाचे देखणे कोंदण लाभलेल्या भंडारदरा याचे पाणी जसे शेतात खेळू लागले. तशी समृद्धीची बेट फुलली सहकारी साखर कारखानदारी उद्योग धंद्याची भरभराट झाली वर्षानुवर्षे दुष्काळात गांजलेल्या भूमिपुत्राच्या उदा-सवाण्या जीवनात या धरणाच्या पाण्यात चैतन्याचे रंग भरले ते असे.

उत्तर रतनगडाच्या माथ्यावरील रत्नाबाईच्या कुशीत प्रवरा नदी उगम पावते पुढे शेंडी गावाजवळ बांधलेल्या दगडी भिंतीमुळे भंडारदरा याचा हा प्रचंड जलाशय तयार झालेला आहे अतिशय राकट आणि डोंगराळ भागा-तील हा जलाशय समुद्रसपाटीपासुन 2400 फुट उंचीवर आहे. त्यामुळे देशातील काही मोजक्या खूप उंचीवरील जलाशयामध्ये याची गणना होते. त्याच्या निर्मितीपासुन आजवरची वाटचालही मोठी रंजक राहिली आहे.

दुष्काळी भागास पाणी देण्याच्या दृष्टीने एकोणिसाव्या शतकाच्या आरंभापासुन पावले टाकायला सुरुवात झाली होती १९०२ च्या सिंचन आयोगाने प्रवरा खोऱ्यात धरण येथे सन १९१० मध्ये बांधलेला भंडारा त्या दिशेने उचलले पहिले पाऊल ठरावे लागेल या बंधाऱ्यातुन बारमाही पाणी पुरविणे शक्य व्हावे.

यासाठी म्हाळादेवी येथे मातीचे धरण बांधण्याचा
प्रस्ताव होता काही कारणांनी हा प्रस्ताव बारगळला
सर्वेक्षणानंतर शेंडीजवळील दोन टेकड्याजवळ जागा निश्चित
करण्यात आली 9 ऑगस्ट 1907 रोजी भंडारदरा धरणाला
तत्कालीन सरकारची मान्यता मिळाली धरणाच्या बांध
कामास प्रत्यक्ष प्रारंभ झाला तो एप्रिल 1910 मध्ये
तत्कालीन चीफ इंजिनिअर आर्थर हिल यावेळी आवर्जून
उपस्थित होते पाण्याखाली बुडालेली एकूण जमीन होती
22 हजार 900 एकर जमिनीच्या संपादनासाठी विशेष
अधिकारी नेमण्यात आला धरणाच्या बांधकामासाठी
स्वतंत्र उपविभागाची निर्मिती करण्यात आली धरणाची
आवश्यक यंत्रसामग्री व इतर साहित्य घोटी रेल्वेस्थान-
कावर उतरविले जाई. तेथून सहयाच्या - घोटी - कोल्हार
मार्गावरून पोहचवण्यासाठी पेक्षोत चिचोंडी ते भंडारदरा
असा 4 मैलांचा नवीन रस्ता तयार केला गेला. धरणाच्या
दगडी बांधकामास आवश्यक दगड मिळवण्यासाठी परिसरात
दगडी खाणींच्या जागा निश्चित करण्यात आल्या हळूहळू
जसजसे धरणाचे काम पुढे जाऊ लागले तसा भंडारदरा
याचा शांत परिसर गजबजून गेला अधिकारी मजुरांची
निवासस्थाने उभी राहिली निसर्गाच्या कुशीत भौतिक
जगापासून कोसो योजने दूर असलेल्या या भागात
दूरध्वनी टपाल, दवाखाने अशा मूलभूत सोयीसुविधा
आल्या त्या वेळच्या लोकांना वाटत होते भंडारदरा धर-
णाच्या भिंतीच्या बांधकामाचे वैशिष्ट्य म्हणजे संपूर्ण
काम दगड आणि चुन्यात करण्यात आले वाळू उपलब्ध
नसल्याने दगडाचा चुरा वाळू म्हणून वापरण्यात आला
थोडे थिडके नव्हे तब्बल 1 कोटी 26 लाख 4 हजार
घनफूट बांधकाम करावयाचे होते जसजसे बांधकाम
उंची गाठत होते तसे पाणी अडवण्यास सुरुवात झाली
नोव्हेंबर 1920 मध्ये धरणात 200 फूट उंचीपर्यंत
पाणी साठवले होते त्यावर्षी सर्वप्रथम नदीतून

अधिकृत नाव - भंडारदरा विल्सन डॅम / ऑर्थर लेक

अडवलेली नदी - प्रवरा

स्थान - शेंडी

सरासरी वार्षिक पाऊस - 3220

उंची - 507

रुंदी - तळाशी 82.29

बांधकाम सुरू - 1910

उद्घाटन दिनांक - 1926

बांधकाम खर्च - 1.1390060.

क्षमता - 11 टी एमसी

भौगोलिक माहिती - निर्देशांक 195482, 737570.
गुणांक

दरवाजे प्रकार - पुस - आकार लांबी 198.10 मी

सर्वोच्च विसर्ग - 1514.99 घनमीटर / सेकंद
संख्या व आकार 12.5 x 7.92 मी

पाणीसाठा क्षेत्रफळ - 15.54 वर्ग कि.मी

रंधा फॉल धबधबा

भंडारदरापासुन उत्तरेस 10 किलो अंतरावर प्रवरा नदी 50 मीटर खोल दरीत झेपावते त्या ठिकाणाय रंधा धबधबा असे म्हणतात तेथे घोरपडा देवीचे मंदिर आहे. रंधा धबधबा म्हणजे सळसळत्या तारूण्याचा आविष्काराच रतन गडाच्या कुशीत जन्म घेतलेली प्रवरा नदी डोंगरदर रांगेतुन स्वच्छंदे वळणे घेत 20 किलो मीटरच्या प्रवासानंतर अचानक 50 मीटर दरी झेपावते त्यावेळी त्या ठिकाणी पाण्याचा रौद्र मंगल कल्लोळ पाण्याचा तो शुभ्र धवल स्रोत तुषाराचे वैभव अन त्या तुषारावर उमटलेले इंद्रधनु तेथील निरव शांततेला भेदणारा प्रपाताचा आवाज या सर्वांच्या संगमातुन वेगळे संगीतमय वातावरण निर्माण होतो.

पावसाळ्यात इथे धबधबा आकर्षित रौद्ररूप धारण करतो पण त्यावेळी धोकादायक परिस्थिती निर्माण झालेली असते. पावसाळ्यात इथे धबधब्या-ला लागूनच दुसऱ्या बाजूला कातळ धुराचा धबधबा पण प्रेक्षणीय असतो. बॉलिवूडमधील अनेक चित्रपटांचे दिग्दर्शकही इथे धबधब्याच्या प्रेमात पडले त्यामुळे 'मैने प्यार किया', प्रेम, कुर्बान, यांच्यासारख्या इतर अनेक गाजलेल्या चित्रपटातील थरारक दृश्य इथे चित्रित झाले आहे.

आम्ही सर्वजण सकाळी 10:30 वाजता गेलो होतो तेथे सर्वांनी आनंद घेतला.

रतनगड

रतनवाडी हे गडाच्या पायथ्याचे गाव आहे या रतनवाडीतच अमृतेश्वराचे महादेवाचे मंदिर आहे. अमृतेश्वराचे मंदिर हे हेमाडपंथी आहे साधारण 1200 वर्षा पुर्वीचे हे मंदिर यादवकालीन स्थापत्यशास्त्राची ओळख करून देते पेशवे काळात या मंदिरासंबंधी उल्लेख आढळतो. तो असा श्री महादेव रतनगडी किल्ल्याखाली आहे त्यास बाळाजी कारोळे यांनी किल्ले रतनगड समयी नवस केला. त्याच-प्रमाणे रतनगड ठेविले सायरहुन सामान श्रीच्या खु-रवाजवळ ठेऊन नित्य नैवेद्य व नंदादीप ताकीद-करून चालविले म्हणुन मोरो महादेव यास सनद दिली.

रतनगडाच्या भौगोलिक स्थानामुळे राजुर व अलंग हे घाटमाथ्यावरचे अन् कोकुळीवाडी हा कोकणातला महाल या गडाच्या आधिपत्याखाली होते.

रतनगडावर जाण्याअगोदर पायथ्याशी रतनवाडीत असणारे अमृतेश्वराचे मंदिर पहावे. हे मंदिर म्हणजे हेमाडपंथी बांधकामाचा उत्कृष्ट नमुना आहे. मंदिरावर प्रचंड प्रमाणात कोरीव काम आढळते. यामध्ये यक्षकिन्नरांच्या मूर्ती पुराणातील प्रसंग. समुद्रमंथन. मुक्त शिल्पे यांचा समावेश आहे मंदिराच्या बाजूलाच प्रशस्त अशी पुष्करणी आहे यालाच विष्णूतीर्थ असे म्हणतात यात विविध प्रकारच्या मूर्ती ठेवण्यासाठी कोनाडे आहेत. विष्णू आणि गणपती यांनी शस्त्रे धारण केलेल्या मूर्त्या आहेत.

Page No :
Date :

रतनगडाची माहिती -

नाव - रतनगड

उंची - 4300 फुट

प्रकार - गिरिदुर्ग

चढाईची श्रेणी - मध्यम

ठिकाण रतनवाडी, ता- अकोले

डोंगररांगा पश्चिम घाट

Attitude

Scanned with CamScanner

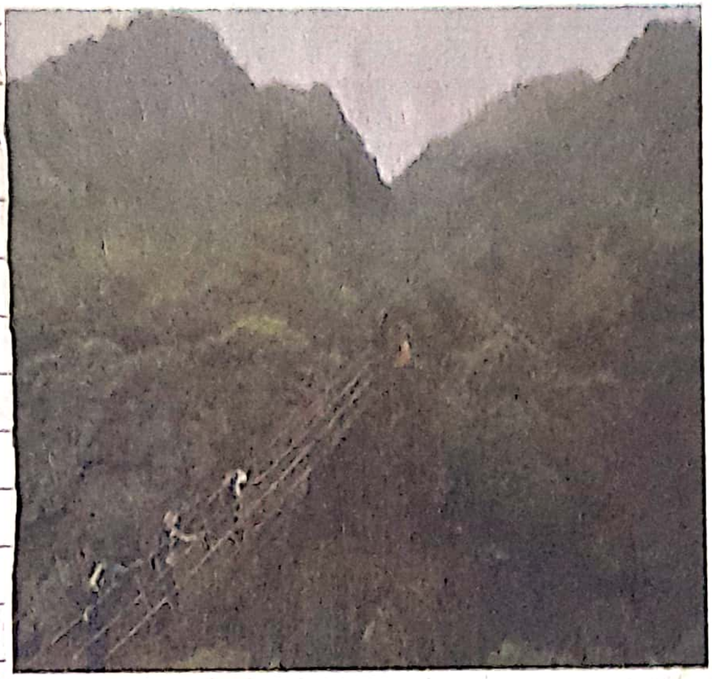

अभिप्राय

सावित्रीबाई फुले विद्यापीठ या अंतर्गत साने गुरुजी शिक्षण प्रसारक मंडळ नाशिकरोड संचालित आर्टस ॲण्ड कॉमर्स कॉलेज नाशिक हे पुणे विद्यापीठ अंतर्गत सहल व त्यावर आधारित अहवाल तयार करणे हा उपक्रम राबविला जातो शैक्षणिक अभ्यासक्रमात भूगोल या विषयात शैक्षणिक वर्ष २०१९ - २० या वर्षी सहल वृत्तांत देण्यात आलेला आहे.

शैक्षणिक सहल ही २०१९-२० या दरम्यानचा सहवृत्तांत तयार करताना अनेक प्रश्न निर्माण झाले. अहवाल तयार करताना त्याचे स्वरूप कसे असेल तो कशाप्रकारे तयार करावा याची कल्पना नव्हती असे अनेक अडचणींना सामोरे जावे लागले परंतु जेव्हा प्रत्यक्ष अहवाल लिहण्यास सुरुवात केली तेव्हा सहलीत जे सखोल निरीक्षण केले त्या आधारे व्यवस्थितरित्या अहवाल पूर्ण केला या अनुभवाचा मला माझ्या भविष्यात नक्कीच उपयोग होईल.

या शैक्षणिक सहलीच्या अहवालामुळे पर्यटन करत असताना कशा रितीने करावे त्यातून उपयोगी असणाऱ्या गोष्टी कशा मिळवाव्या तेथील नमुने कसे संग्रहीत करावे याची प्रचिती आली भावी आयुष्यात याचा प्रचिती आली माहिती कमी मिळाली किंवा केलेअभावी निरीक्षण होऊ शकले नाही ती माहिती पुस्तकांत शोधली.

तसेच महाविद्यालयाचे प्राचार्य श्री पारधाळे सर आम्हांला । दिवसांच्या सहलीस परवानगी देऊन सहकार्य केले तसेच इतर प्राध्यापक व प्राध्यापकेत्तर कर्मचारी व विषय शिक्षक श्री सोनवणे सर श्री. पगार सर तसेच अनेक शिक्षकांचे

मोलाचे मार्गदर्शन आम्हांस अहवाल करण्यास उपयुक्त ठरले. त्याप्रमाणे वर्गातील मित्र मैत्रीणींच्या प्रत्यक्ष व प्रत्यक्षरित्या सहकार्यामुळे मी हा अहवाल यशस्वीरित्या पूर्ण करू शकले.

त्रिवार्य आभार....

Page No :
Date :

ASSESSMENT

NAME :- UGALE ANITA VITTHAL

COLLEGE NAME :- ARTS & COMMERCE B.PIMPRI

CIASS :- S. Y. B.COM

ROLL NO :-

GUIDENCE :- Sonawane . k. B. sir.

Subject :- ENVIROMENT

Attitude

Scanned with CamScanner

INDEX

S. No	Title	page No	Remarks
1]	जनजागृतीची गरज	1	
2]	पर्यावरण पूरक जीवनशैली	3	
3]	पर्यावरण संदेश व जनजागृती	4	
4]	विज्ञान, पर्यावरणविषयक नियतकालिके	7	
5]	न्यास ट्रस्ट होंविवली संस्था	10	

Scanned with CamScanner

* जनजागृतीची गरज

एकीकडे पृथ्वीवरील नैसर्गिक संसाधने अपाट्याने नष्ट होत असताना तसेच मानवी हस्तक्षेपामुळे पर्यावरणाचा नाश होत असताना वेळीच योग्य पावले उचलणे आवश्यक आहे. अशा प्रकारचे नियोजन हे शासनाचे कार्य असल्याचे आपण मानतो पण आपण जर अशाच तऱ्हेने पर्यावरणाचा नाश करीत गेलो तर शासनाने कितीही योजना आखल्या तरी त्या अपुऱ्या पडतील पर्यावरण रक्षण हा आपल्या जीवनशैलीचा अविभाज्य घटक बनायला हवा. ज्याप्रमाणे कुठलाही आजार टाळण्यासाठी प्रतिबंधात्मक उपाय करणे जरूरीचे असते त्याचप्रमाणे पर्यावरणाचे वेळीच रक्षण करणे हा पर्यावरणाचा ऱ्हास झाल्यानंतर करावयाच्या उपायांपेक्षा आर्थिकदृष्ट्या कितीतरी पट स्वस्त व प्रभावी उपाय आहे.

* विद्यार्थ्यांसाठी पर्यावरण विषयक कृती -

1. निसर्गाचा अभ्यास करण्यासाठी वर्ल्ड वाईल्डलाईफ फंड किंवा बॉम्बे नॅचरल हिस्ट्री सोसायटी [BNHS] अशा निसर्ग प्रेमी गटात सामील व्हा.

2. वर्तमानपत्रे डाऊन टू अर्थ सारखी मासिके, वर्ल्ड वाईल्ड लाईफ फंडचे न्यूजलेटर, सॅक्चुअरी मासिक, बॉम्बे नॅचरल हिस्ट्री सोसायटीचे हॉर्नबिल यासारख्या नियतकालिकांचे वाचन करा

3. आपल्या मित्रांशी तसेच नातेवाईकांशी निसर्ग संवर्धनाविषयी बोला, कागद, पाणी यांचा काटकसरीने वापर करण्याची सवय करा आणि त्याचा प्रसार करा. प्लॅस्टिकचा वापर टाळावयाचे टाळा व कुठल्याही नैसर्गिक संसाधनाचा वापर करताना कमीतकमी वापर, अधिकाधिक उपयोग व पुनर्वापर या त्रिसुत्रीचा अवलंब करा. कचऱ्याचे योग्य व्यवस्थापन करा.

Scanned with CamScanner

वृक्ष संवर्धन चळवळीत सहभागी व्हा. निसर्ग भ्रमण बाबतीत सहभागी व्हा. कचऱ्याचे योग्य व्यवस्थापन करा व पर्यावरणाशी मैत्री साधणाऱ्या वस्तूच खरेदी करा.

योग्य सवयी नियमांचे पालन करा. तंबाखू सोडून द्या. सार्वजनिक ठिकाणी थुंकू नका. रस्त्यावर कचरा फेकू नका. सार्वजनिक ठिकाणी धूम्रपान टाळा व सार्वजनिक ठिकाणांना मल-मूत्र विसर्जनासाठी उपयोग टाळा

जागतिक पर्यावरण दिन किंवा वन्यजीव सप्ताह यासारख्या कार्यक्रमात भाग घ्या.

राष्ट्रीय उद्याने किंवा अभयारण्यांना भेटी द्या किंवा किमान तुमच्या घराजवळील निसर्गसंपन्न स्थळाला अवश्य भेट द्या.

पर्यावरण स्नेही पिढी घडविण्याचा प्रयास! -

पर्यावरणाचे संवर्धन आणि जनजागृतीसाठी गेली अनेक वर्षे विविध उपक्रमांच्या माध्यमातून लोकांमध्ये पर्यावरणविषयक जनजागृती करण्याचे काम डोंबिवलीतील त्यास संस्था करत आली आहे. पर्यावरणाचे संवर्धन आणि जनजागृतीसाठी गेली अनेक वर्षे विविध उपक्रमांच्या माध्यमातून लोकांमध्ये पर्यावरणविषयक नेतृत्व करण्याचे आवाहन ग्रीन विजीलचे संस्थापक कौस्तुभ चटर्जी यांनी यावेळी केले.

पर्यावरण संरक्षणाच्या या अभियानास यशस्वी करण्यासाठी दक्षा बोरकर, राहुल राठोड, आकांक्षा बोंडे, रोहन मांजरे, पद्यकुमार कुट्टी व करणसिंह यांनीही या कार्यक्रमाला सहकार्य केले.

Request an inspection copy Ecology

* पर्यावरण एक जीवनशैली :-

पर्यावरणावर आधारित संतुलीत जीवनशैली कशी आहे एक सामान्य नागरिक सुध्दा पर्यावरण संरक्षण व संवर्धनासाठी काय करु शकतो आदी उत्थंभूत माहिती यावेळी देण्यात आली सुमारे 300 घरातील नागरिकांशी यावेळी त्यांनी संवाद साधला त्यानंतर दुपारी 1 ते 3 वाजे-पर्यंत ग्रीन विजीलच्या कार्यकर्त्यांनी रामदासपेठेतील सेंट्रल मॉलमध्ये येणाऱ्या नागरिकांना जागतिक वसुंधरा दिनाचे महत्त्व पर्यावरणाचे महत्त्व याविषयी त्यांच्याशी संवाद साधत माहिती दिली नैसर्गिक संपदा रक्षण, जलसंरक्षण जैवाविविधतेचे संरक्षण अपारंपरिक ऊर्जा स्त्रोतांचा उपयोग पर्यावरण संतुलीत जीवनशैली जागतिक तापमान वाढ जलवायु परिवर्तन यावर चर्चा केली.

सामान्य माणसाला समोर ठेऊन जलवायु परिवर्तनासारख्या महत्त्वपूर्ण मुद्द्यांना सोडवण्यासाठी नेतृत्व करण्याचे आवाहन ग्रीन विजीलचे सहसंस्थापक कौस्तुभ चटर्जी यांनी यावेळी केले आता आपली वेळ नेतृत्व करण्याची ही यंदाच्या वसुंधरा दिनाची संकल्पना होती याच संकल्पनेला अनुसरुन पर्यावरण क्षेत्रात गेल्या अनेक वर्षांपासुन काम करणाऱ्या नागपुरातील ग्रीन विजील या संस्थेच्या सदस्यांनी संपूर्ण शहरात पर्यावरण जनजागृती मोहीम राबवली. या मोहिमेत त्यांनी शहरातील तब्बल 300 घरांना भेटी देऊन सुमारे 1200 नागरिकांना पर्यावरण संरक्षण व संवर्धनाविषयी जागृत करण्याचा प्रयत्न केला जगभरात जागतिक वसुंधरा दिन साजरा होत असताना या वर्षीसुध्दा सुमारे १९२ देशांतील एक अब्ज लोकांनी त्यात सहभाग घेतला.

नागपुर शहरात सुध्दा वेगवेगळ्या संस्थांनी यानिमित्त विविध कार्यक्रम आयोजित केले वसुंधरा दिनाच्या यावर्षीच्या संकल्पनेला अनुसरुन नागरिकांनी जागृत करण्यापासुन त्यांनी सुरुवात केली सकाळपासुनच या संस्थेच्या सदस्यांनी शहरातील वेगवेगळ्या भागात जाऊन नागरिकांची दारे ठोठावली.

पर्यावरण संदेश व जनजागृती -

पर्यावरण संरक्षण - संवर्धनासाठी ग्रीन विजीलची जनजागृतीची मोहीम -

पुणे -

यशाकी इंडिया या आंतरराष्ट्रीय कंपनीने फाउंडर डेच्या निमित्ताने शहरात सायकल रॅली काढून पर्यावरण वाचवा तसेच सायकल वापराचे संदेश दिले, कविता, घोषवाक्य तसेच पोस्टर तयार केले होते सायकल रॅलीनंतर सरकारने घेतलेल्या प्लॅस्टिक बंदी समर्थनार्थ चित्रकला स्पर्धा आयोजित करण्यात आली तसेच सहभाग घेणाऱ्या प्रत्येक व्यक्तीस एक रोप भेट देण्यात आले तेव्हा कंपनीचे सर्व अधिकारी उपस्थित होते. जागतिक पर्यावरण दिनानिमित्त उपस्थित महिलांनी व वन्यजीव संवर्धन संस्थेच्या सर्व पदाधिकारी यांनी शेतात जाऊन मोगरा लागवड करण्यासाठी खड्डे खोदून श्रमदान केले यावेळी पंचायत समिती सदस्य यशोदा भोर यांच्या वतीने पर्यावरण जनजागृती व श्रम यान कार्यक्रमाचे आयोजन करण्यात आले होते.

1) जागतिक पर्यावरणनिमित्त जव्हार तालुक्यातील हिरडपाडा येथे वन व वन्यजीव संवर्धन संस्था जव्हारच्या वतीने पर्यावरण जनजागृती व श्रमदान कार्यक्रमाचे आयोजन करण्यात आले.

2) प्रत्येक वर्षी 5 जुन हा दिवस जागतिक पर्यावरण दिन म्हणून साजरा केला जातो. पर्यावरणाची गुणवत्ता वाढवण समस्या व संवर्धनासाठी जागरूकता निर्माण करणे

3) पर्यावरणविषयक निर्णय घेण्याची क्षमता निर्माण व्हावी म्हणून पोषक वातावरणाची निर्मिती करणे याच उद्देशाने या बाबतची माहिती देण्यात येणार आहे.

(4) राज्यातील वृक्षारोपणाच्या मोहिमांना प्रचार करण्यासाठी वनविभागाने तयार केलेल्या संकल्पनेने कल्पकतेने पर्यावरणप्रेमी करण्यात आले. विविध ठिकाणी हा उपक्रम गेल्या काळात वृक्षारोपणाबाबत जाणीवजागृती करण्यात आहे.

(5) निसर्ग संवर्धनाच्या पद्धती हा पूर्वापार भारतीय संस्कृतीचा एक भाग होता परंतु काळाच्या ओघात त्या पद्धती लोप पावल्या. निसर्गाचे संवर्धन करण्यासाठी जनजागृती करणे हे त्यामुळे अत्यंत गरजेचे आहे.

(6) वर्ल्ड वाईल्ड लाईफ फंड फॉर नेचर या संस्थेद्वारे सुरुवातीच्या काळात वन्यजीव शिक्षण व जनजागृतीवर प्रामुख्याने भर देण्यात आला. या संस्थेद्वारे शाळा महा-विद्यालयांमधून नेचर क्लबच्या माध्यमातून, विद्यार्थ्यांनी पर्यावरण आणि विकास यासंबंधी समस्यांबाबत जनजागृती व विचार मंथन करण्यात येते.

(7) आपल्या देशातही जनजागृतीद्वारे पर्यावरणविषयक इतिहास साकार करण्यात अनेक व्यक्तींचा हातभार लागला आहे. गेल्या शतकातील पर्यावरण क्षेत्रात काम करणाऱ्या महान व्यक्तींत पर्यावरण तज्ज्ञ, शास्त्रज्ञ, प्रशासक, कायदेतज्ज्ञ, शिक्षणतज्ज्ञ व पत्रकार या पेशातील मातब्बर व्यक्तींचा समावेश आहे.

(8) त्यासाठी ऑनिटेरिंही बेरड लागणीच्या उत्तम प्रयोग होऊ वलीच्या शाळांमध्ये राबविण्यात आला आहे यासाठी गवळीच्या पुस्तकाचा अभ्यास करून त्यातील प्रयोगासाठी एक स्वच्छ वाचनाची आवड निर्माण व्हावी म्हणून पुढे या संस्थेने अनेक उपक्रम हाती घेतले

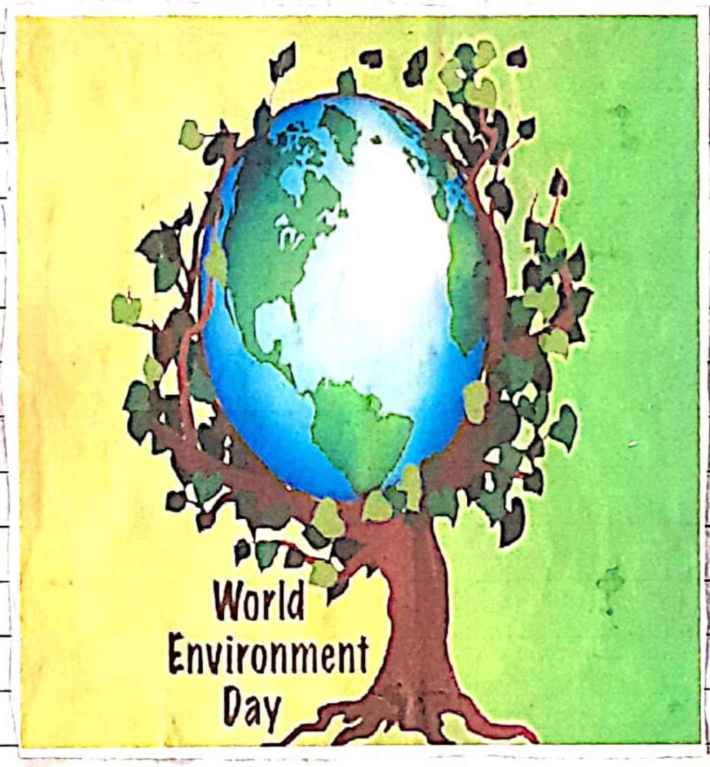

Scanned with CamScanner

विज्ञान पर्यावरणविषयक नियतकालिक

विज्ञान पर्यावरणविषयक नियतकालिकेत विज्ञान आणि पर्यावरण आदि विषयासंबंधित विविध विषयांवर सोप्या भाषेत लेख मनोरंजक माहिती कार्टून्स. आकृत्या, चित्रे वापर ही या त्रैमासिकाची वैशिष्ट्ये आहेत. न्यासच्या युवा कार्यकर्त्यांनी हे त्रैमासिक सुरू केले असून तेच याचे काम पाहतात शालेय शिक्षक, विद्यार्थी, पालक यांनी सुद्धा यांत लिहिण्यासाठी पुढे यावे यासाठी प्रयत्न केले जात आहे.

जंगलातील प्राणी. वनस्पती, पक्षी याची लोकांना माहिती व्हावी यासाठी अरण्य वाचन शिबिरे आखली जातात नागझिरा. ताडोबा, कान्हा, बांधवगड, पेंच अशा ठिकाणी मे महिन्यात अरण्यवाचन शिबिरे घेतली जातात. या शिबिरात तज्ज्ञ व्यक्तींकडून जंगल कसे पाहावे याबद्दल मार्गदर्शन केले जाते दिवाळीच्या सुट्टीत फणसाड, माहुली अशा ठिकाणी लहान शिबिरे भरविली जातात. डोंबिवलीमध्ये असणाऱ्या वनस्पतींच्या विविधतेबद्दल जनजागृती करण्यासाठी ग्रीन रेस आणि हरित महोत्सवाचे आयोजन करण्यात येते.

पाण्याशिवाय होळी

राज्यात दुष्काळाचे सावट असताना 2013 मध्ये न्यास ट्रस्टने पाण्याविना होळी खेळण्यासाठी आवाहन केले होते. तसेच पाण्याशिवाय होळी खेळण्यासाठी खास कोरडे नैसर्गिक रंग तयार करून दिले पळस, झेंडू, गुलाबाची फुले, गुलमोहर सोनमोहराची पाने, हळद, रक्तचंदन बेसन यासारख्या नैसर्गिक गोष्टीपासून हे रंग तयार केले जातात. याआधारे पिवळा हिरवा. तपकिरी आणि नारंगी असे चार रंग तयार केले या रंगांच्या संचाची अवघ्या ५० रुपयांत विक्री करण्यात आली या रंगाच्या शाळांमध्ये राबविण्यात आली आहे यासाठी आठवी नववीच्या पुस्तकांचा अभ्यास करून त्यातील प्रयोगासाठी एक संच शिक्षकांना देण्यात आला त्याद्वारे विद्यार्थ्यांना अभ्यासातील संकल्पना चटकन समजणे सोपे झाले.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

न्यासतर्फे अत्यंत कमी खर्चात सर्वच उपक्रम लोकांसाठी खुले केले जातात याबद्दल सांगताना न्यासच्या विश्वास भावे यांनी सांगितले की शहरातील विद्यार्थ्यांचा अशा उपक्रमांना नेहमीच चांगला प्रतिसाद मिळतो मात्र समाजातील सर्वच घटकांपर्यंत विज्ञान आणि पर्यावरणविषयक उपक्रम पोहचविणे आवश्यक आहे समाजात निसर्गाविषयी आपुलकी निर्माण झाली की पर्यावरणाचा होणारा ऱ्हास आपोआप रोखला जाईल त्या-साठी पर्यावरण स्नेही नवीपिढी घडविण्याचे कार्य न्यासतर्फे सातत्याने सुरु आहे संस्थेतर्फे दरवर्षी डोंबिवली शहरात विज्ञान महोत्सव भरविला जातो त्याअंतर्गत पुरवायचा विशिष्ट विषयावर संशोधनपर पेपर सादर करणे विज्ञानाशी संबंधित प्रश्नमंजुषा यासारखे उपक्रम राबविले जाते. त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली हौशी निसर्गप्रेमी जंगलाचे पुस्तक वाचायला शिकतात 2015 मध्ये भारताच्या मंगळयान मोहिमेवर आधारित स्लाईड शो संस्थेने डोंबिवलीतील शाळा तसेच संस्थामध्ये केले याद्वारे या मोहिमेचे वेगळेपण त्याचे महत्त्व आदि गोष्टींची माहिती लोकांना देण्यात आली शाळेत विद्यार्थी तसेच शिक्षकांना संशोधनासाठी प्रयोगा-साठी संदर्भ तसेच साधनांची आवश्यकता लागते शालेय स्तरावरील विज्ञान विषयाची ही गरज ओळखून 2004 मध्ये न्यासद्वारे सायन्स वलबच्या प्रयोग राबविला गेला याद्वारे शाळांना प्रयोगासंदर्भात मार्गदर्शन केले जाते केंद्र सरकारच्या राष्ट्रीय बालविज्ञान परिषदेसाठी महाराष्ट्रात न्यासद्वारे कार्य केले जाते संस्थेचे कार्यवाह विश्वास भावे यांनी या परिषदेमध्ये महाराष्ट्र राज्यासाठी समन्वयक आणि शैक्षणिक समन्वयक म्हणून काम केले आहे विज्ञानातील संकल्पनावर आधारित स्पर्धा प्रश्नमंजुषा, प्रात्यक्षिक, प्रयोग प्रबंध, सादरीकरण पोस्टर यावर आधारित विज्ञान महोत्सव भरविण्यात येतो

न्यास ट्रस्ट डोंबिवली संस्था -

न्यासतर्फे सुरुवात गेली अनेक वर्षे हा पक्षीनिरीक्षणाचा उपक्रम राबविला जातो शहरातील नागरिकांना पक्षांची माहिती व्हावी हा या उपक्रमाचा हेतु आहे न्यासने डोंबिवली परिसरामध्ये पक्षी निरीक्षण मोहीम आखण्यास सुरुवात केली येथील अनेकांना यामुळे पक्षीनिरीक्षणाचा छंद जडला डोंबिवली आणि आसपासच्या परिसरात पक्ष्यांच्या शंभरहून अधिक प्रजाती आढळत या अधिवासाबद्दल जनजागृती व्हावी यासाठी पक्षी निरीक्षण सुरू झाले एक दिवसात डोंबिवली आणि आसपासच्या भागांमध्ये फिरून जास्तीत जास्त पक्षी प्रजातींची नोंदकरणे असे या उपक्रमाचे स्वरूप आहे यावर्षी पक्षी विविध उप-क्रमांच्या माध्यमातुन लोकांमध्ये पर्यावरणविषयक जनजागृती करण्याचे काम डोंबिवलीतील न्यास संस्था करत आली आहे

विश्वास भावे, किशोर सावंत, विश्वास सावंत, वासंती भावे यांनी सुरुवातीला १९९७ मध्ये फुटबॉल या खेळाची आवड मुलांमध्ये निर्माण व्हावी म्हणून न्यास ट्रस्ट स्थापना केली पुढे विज्ञान पर्यावरणविषयक जनजागृती तसेच संवर्धनासाठी न्यासने उपक्रम राबविण्यास सुरुवात केली पाच सहा निसर्गप्रेमींनी सुरू केलेल्या या संस्थेने नंतरच्या काळात विविध कार्यक्रम राबवून निसर्ग संवर्धन आणि जनजागृतीत मोलाची भर घातली आहे.

महाराष्ट्रात 1 ते 7 जुलै 2017 या कालावधीत लोकसहभागातून 4 कोटी वृक्षलागवड करण्यात येणार आहे वृक्ष लागवडीची प्राथमिक तयारी वनविभागाने सुरू केली आहे या कार्याची जागृती करण्यासाठी नागपुर विभागाने त्यांच्याकडील १३ संरक्षण वाहनांना वृक्षरथाचे स्वरूप दिले आहे या रथावर जनजागृतीच्या उद्देशाने सुविचार म्हणी शुभसंदेश कायद्याचे पर्यावरण संदेश नमूद केलेला आहे.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

शहरातील सावित्रीबाई व्यंकटराव रंधे कन्या शाळेतील स्काऊट गाईडच्या मुलींनी वृक्षदिंडी काढून पर्यावरणाबाबत जनजागृती केली प्रत्येकाने आपापल्या घरासमोर झाडे लावण्याचे आवाहनही केले शाळेतील इयत्ता ८ वी च्या स्काऊट गाईडच्या मुलींनी वारकरी यांच्या वेशभूषेत दिंडीत सहभाग नोंदविला पालखीसह तुळशी वृंदावन व रोपे डोक्यावर घेऊन वृक्षदिंडी काढण्यात आली.

वृक्षदिंडीचे उद्घाटन शाळेच्या प्राचार्य मंगला पावरा यांच्या हस्ते करण्यात आले यावेळी मुलींनी पर्यावरण रक्षणासाठी वृक्ष लावण्याबाबत फलकाद्वारे जनजागृती केली तसेच पर्यावरण संवर्धनासंदर्भात घोषणा देऊन लोकांचे लक्ष वेधून घेतले. यावेळी सारिका रंधे उपमुख्याध्यापिका उषा पाटील पर्यवेक्षक जे.के. सोनवणे गाईड कॅप्टन संध्या जगदेव, कल्पना ईशी, पाटुरकर, स्मिता कोठारी निलेश देसले यांच्या हस्ते शाळेच्या प्रांगणात विविध जातीच्या वृक्षांची लागवड करण्यात आली वृक्षदिंडी कार्यक्रम यशस्वी करण्यासाठी स्काऊट गाईडच्या मुली व शिक्षकांनी परिश्रम घेतले.

26/02/20

Sane Guruji Shikshan Prasarak Mandal, Nashik Road

Art's & Commerce College, Baragaon Pimpri

Baragaon Pimpri, Sinnar, Nashik

Student Enrollment List (AY 2021-22)

Scale & Map Projection (GEOGRAPHY S2)

CLASS - SYBA

REGULAR

Sr. No	Name of Students
1	Waghchaure Madhuri Shreehari
2	Wani Priyanka Shreehari
3	Daund Eshaa Vilas
4	Sanap Rupali Vithoba
5	Sanap Sanket Ganpat
6	Bhabad Sunil Balu
7	Bhabad Sagar Pandhrinath
8	Sanap Sanket Raghunath
9	Sanap Rahul Pandurang

Art's and Commerce College, Baragaon Pimpri, Tal. Sinnar, Dist. Nashik ID.-PU/NS/AC/158/2012

PRINCIPAL
SGSPM' Art's & Commerce College
Baragaon Pimpri, Tal. Sinnar, Dist. Nashik.

Scanned with CamScanner

Sane Guruji Shikshan Prasarak Mandal, Nashik Road

Art's & Commerce College, Baragaon Pimpri

Baragaon Pimpri, Sinnar, Nashik

Sane Guruji Shikshan Prasarak Mandal, NashikRoad

Student Enrollment List (AY 2021-22)

Techniques of Spatial Analysis (GEOGRAPHY S4)

CLASS- TYBA

REGULAR

Sr. No	Name of Students
1	Bansode Nisha Shrimant
2	Gadakh Tejaswini Dipak
3	Deshmukh Fiza Akhil
4	Sonawane Vaibhav Vishwnath
5	Bondre Rakesh Angad

Art's and Commerce College, Baragaon Pimpri, Tal. Sinnar, Dist Nashik ID.-PU/NS/AC/158/2012

PRINCIPAL
SGSPM' Art's & Commerce College
Baragaon Pimpri, Tal. Sinnar, Dist. Nashik

Scanned with CamScanner

Examination Seat No. ....

SAVITRIBAI PHULE PUNE UNIVERSITY

Sane Guruji Shikshan Prasarak Mandal's

Art's And Commerece College

Baragaon Pimpri, Tal- Sinnar, Dist – Nashik

DEPARMENT OF ARTS

DEPARMENT OF GEOGRAPHY

ACADEMIC YEAR-2017-2018

Name of the Student: Gaikawad Ambadas Gautam

Class : TY: BA

Roll No : ....

Exam Seat No : 31807

Subject : Geography SPL- IV - TourReport

Scanned with CamScanner

Savitribai Phule Pune University

Sane Guruji Shikshan Prasarak Mandal's

ARTS AND COMMERCE COLLEGE

Baragaon Pimpri,Tal-Sinnar,Dist-Nashik

DEPARTMENT OF GEOGRAPHY

CERTIFICATE

This is to certify that Mr./~~Miss~~ Gaikawad Ambadas Gautam .... Roll No......................Has Satisfactory completed the Practical Work In Geography s-IV ....at Class T.Y. BA .... Under our supervision in this college during the Academic Year 2017-2018

Exam Seat No :- 31807

Date :- 20/ 3 /2018

22/3/18

Practical Incharge

External Examiner
External Senior Supervisor
Dist. Nashik. 422 103

22/3/18

Head of Department
HOD
DEPARTMENT OF GEOGRAPHY
SGSPM' Art's & Commerce College
Baragaon Pimpri,Tal.Sinnar,Dist.Nashik

Principal
PRINCIPAL
ARTS & COMMERCE COLLEGE
Baragaon Pimpri,Tal.Sinnar,Dist.Nasik.

Scanned with CamScanner

भूगोल

शैक्षणिक सहल

अहवाल

२०१७-१८

कला, वाणिज्य महाविद्यालय
बारागाव पिंप्री.

नाव: गायकवाड अंबादास गौतम.
वर्ग T.Y.B.A.

सिट नं.

मार्गदर्शक: प्रा. श्री. सोनवणे के.बी.

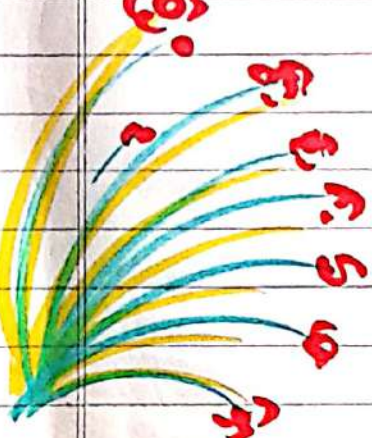

अनुक्रमणिका

अ.नं	घटक नाव	स्वाक्षरी
	प्रस्तावना	
	सहलीचा उद्देश	
	सहलीचे महत्त्व	
	प्रवासमार्ग	
	निसर्गाचा प्रवास	
	सह्याद्री दर्शन	
	सहलीच्या मार्गातील बदलते पर्यावरण	22/3/18
	प्रेक्षणीय स्थळांना भेटी	
	कोटमगांव	
	घृष्णेश्वर	
	वेरूळ	

अनुक्रमणिका

म/न	घटक नाव	स्वाक्षरी	
	दौलताबाद		
	खुलताबाद		
	म्हैसमाळ		
	अजिंठा		
	औरंगाबाद		
	पैठण		
	मोहटादेवी		
	मढी		
	सिद्धेश्वर		
	शनि शिंगणापूर		
	देवगड		
	शिर्डी		
	अभिप्राय		

Scanned with CamScanner

प्रस्तावना

शैक्षणिक अभ्यासक्रमात सहलींच्या किंवा क्षेत्रभेट समाविष्ट करण्यासाठी विद्यापीठाचा महत्त्वाचा उद्देश म्हणजे विद्यार्थ्यांना चार भिंतीच्या आतील शिक्षणाबरोबरच सभोवतालच्या पर्यावरणाचाही अभ्यास करता यावा हा हेतू होय. T.Y.B.A च्या भूगोल विषयाच्या अभ्यासक्रमात विद्यापीठाने सहल किंवा क्षेत्रभेट व त्यावर आधारित अहवाल तयार करणे असा एक विभागच तयार केला आहे.

सहलीचा अभ्यासक्रमात सहभाग करण्यामागे विद्यापीठाचा मानस म्हणजे विद्यार्थ्यांना सहलीला जावे परंतु फक्त मौजमस्ती करण्यासाठी नव्हे तर त्याचा सखोल विवेक बुद्धीने सहलीला गेलेल्या भागाचा अभ्यास करून त्यावर अहवाल सादर करणे असा विषय ठेवला जेणे करून विद्यार्थ्यांचा ज्ञानात भर पडते.

भूगोलाचा अभ्यास करताना बऱ्याचदा सभोवतालच्या पर्यावरणातील मातृखडक त्याचे प्रकार मृदा प्रकार हवामान वेगवेगळे कुठे आढळतात, कुठे त्यांची निर्मिती कुठे कशी झाली आणि केव्हा तयार होतात? या गोष्टींचा अभ्यास चार भिंतीच्या आत बसून करणे शक्य नसते.

म्हणून वरील सर्व गोष्टींचा किंवा घटकांचा विचार करूनच भूगोलाच्या अभ्यासात शैक्षणिक क्षेत्रभेटीचा समावेश प्रकर्षाने प्रमुख करण्यात आलेला आहे.

सहलीचे महत्व

भूगोलाचा अभ्यास असो अथवा इतर कोणत्याहि विषयाचा अभ्यास असो तो जर परिपूर्ण करायचा असेल तर त्याच्या सर्व बाजूच्या संलग्न घटकांचा सखोल अभ्यास हवामान, मृदा, खडक, पर्जन्य वनस्पती भूरूपे परिसंस्था सीमा वसाहती लोकसंख्या क्षेत्रफळ भागातील वेगवेगळ्या संस्कृती यांसारख्या अनेक गोष्टी अशा आहेत की ज्या प्रत्यक्ष ठिकाणाची पाहणी करून पूर्णपणे अभ्यासल्या जाऊ शकतात.

एखाद्या प्रदेशाचा प्रादेशिक अभ्यास करायचा असल्यास त्या प्रदेशात हवामान, तापमान आर्द्रता, पर्जन्य यांची माहिती असेल, मृदा व तिचे प्रकार त्या प्रदेशातील खडक व त्यांचे प्रकार या भागात घेतल्या जातो कोणकोणती पिके उत्पादित केली जातात.

त्या भागातील वसाहती त्यांचे प्रकार वेगवेगळ्या त्या रीति आर्थिक घटक संस्कृती सण, उत्सव, राहणीमान पोशाख अलंकार भाषा, धर्म, या शिवाय लोकसंख्या वितरण घनता या गोष्टीचा जर परिपूर्ण अभ्यास करावयाचा असेल तर सहलीशिवाय दुसरा कोणताहि मार्ग विद्यार्थ्यांसमोर उपलब्ध असू नसतो. या सर्व गोष्टींचा विचार केला असता भूगोलाच्या अभ्यासात सहलीला अनन्यसाधारण महत्त्व प्राप्त झाले आहे.

प्रवास मार्ग

कोटमगाव
↓
घृष्णेश्वर
↓
वेरूळ
↓
दौलताबाद
↓
खुलताबाद
↓
म्हैसमाळ
↓
औरंगाबाद
↓
पैठण
↓
नाथसागर
→
मोहटा देवी
↑
मढी
↑
मच्छिंद्रनाथ
↑
सिद्धेश्वर
↑
शनि शिंगणापूर
↑
देवगड
↑
शिर्डी
↑
वा. पिंप्री

बदलले पर्यावरण

पर्यावरण म्हणजे की वरील व भिन्न असते प्रत्येक ठिकाणचे हे बदलत्या पर्यावरणानुसार भिन्न दिसलेल्या ठिकाणांची काही वैशिष्ट्ये आम्हाला पहावयास मिळाली प्रवास मार्गातील डोंगर उंचा, पर्वत पठार या बदलांचा जवळून संबंध आला काही ठिकाणी उष्ण तर काही ठिकाणी थंड हवामान दिसून येते.

मोहटादेवी, दौलताबाद, पैठण, आपेगाव, वेरूळ कोपरगाव, शिर्डी, शनि शिंगणापूर, देवगड, खुलताबाद भद्रा मारुती या ठिकाणी ऐतिहासिक, धार्मिक स्थाने तसेच काही इतिहासाची साक्षस्थाने शिवकालीन करून व हेतो मानवाला लाभलेल्या निसर्ग सौंदर्याचा उपहार जपून ठेवला तर निसर्ग राजा आपल्या सृष्टी सौंदर्याची मुक्त हाताने उधळण करेल यात शंका नाही.

प्रवासमार्गातील बदलत्या पर्यावरणाची वैशिष्ट्ये लिहिता येतील पुष्कळ कठीणच आहे परंतु ती वैशिष्ट्ये पहायला व अनुभवायला मिळाली ती विरळच स्मरणात राहणारी आहे.

तसेच प्रवास मार्गातील आढळणाऱ्या वनस्पती प्राणी तसेच नदीप्रणाली संस्कृती भाषा इत्यादींचा अभ्यास करावा लागतो. काही ठिकाणी घनदाट वने त्यामध्ये आढळणाऱ्या वनस्पतींची माहिती मिळाली. काही प्रदेश विकसित असलेले आढळून आले वाहतूक तसेच दळणवळणाच्या सोयी यांचे प्रमाण कमी आढळून आले.

निसर्ग

निसर्गासारखा नाही रे सोयरा
गुरु सखा बंधु मायबाप
त्याच्या कुशीमध्ये सारे व्यापताप
मिटती क्षणात आपोआप

त्याच्या रंगातील किती छटा
वितळे क्षोभ माझा मोह
त्याच्या संगतीनी सुरविले डोह
भेटला उजेड अंतर्बाह्य

त्याच्या स्मरणाने प्रकाशते मन
उजळे जणू सणाकाळी
स्थिरावले पुन्हा चकलेले चित्त
पुन्हा सुख वाट पायाखाली

निसर्गाकडे रंगापेक्षा कितीतरी अधिक रंगाही अधिक छटा होती. जिथवर असेल जसा दिसली तस तसा आजूबाजूच्या खेळकाल सुद्धा आपण शोधत असतो.

निसर्गाचे खेळ अफलातून आहे!

प्रेक्षणीय स्थळांना भेटी

Scanned with CamScanner

प्रेक्षणीय स्थळांना भेटी

सहलीतील प्रवासादरम्यान विविध प्रेक्षणीय स्थळांना क्षेत्रभेटी दिल्या लोकांचे राहणीमान, जीवन पद्धती कशी आहे याचा शोधघेण्याचा आढावा घेतला कालानुरूप झालेले बदल व वाढती आधुनिकता याचा अभ्यास केला.

नाशिक विभाग ते औरंगाबाद विभाग या दरम्यान दौलताबाद, पैठण, आजिंठा, वेरूळ ही प्रेक्षणीय ठिकाणी धार्मिक वारसा लाभलेली व निसर्ग रम्य वातावरणात असल्यामुळे पर्यटकांचे मनोरंजन होते आहे. त्याचप्रमाणे या विभागातील विविध लेणी सौंदर्य खुल हे भौगोलिक शोभा वाढवत आहे. त्यामुळे लोकांचे पर्यटनाबद्दल आकर्षण वाढत आहे.

अशा पद्धतीचे सहलीच्या निमित्ताने विविध ठिकाणांना भेटी देत असताना भौगोलिक दृष्टिकोनातून निरीक्षण केले याच हलीवर ठिकाणांची माहिती खालीलप्रमाणे.

कोटमगाव

Scanned with CamScanner

कोटमगाव

प्राचीन काळापासून मानव शक्तीची उपासना करीत आला आहे. मानवी जीवनात शक्ती उपासनेला विशेष महत्व आहे श्री जगदंबेची हा शक्तीपीठे भूतलावर असून उपासकांना त्यामुळे त्याचा लाभ झालेला आहे. या शक्तीपिठांपैकीच श्री महालक्ष्मी, महासरस्वती या तिन्ही स्थानाचे त्रिगुणात्मक स्थानात ब्रम्हस्वरूपीणी ओंकार स्वरूपात आविष्कृत आहे. तेच म्हणजे कोटमगाव येथील जगदंबा माता होय.

कोटमगाव ला येवला येथील देवीची एक आख्यायिका आहे. ती अशी महासती वृंदा हिचा पती दैत्यराज जालंधर हा सती वृंदाच्या प्रभावाने त्रिलोकी विजयी झाला. त्याला अपयश न आल्याने त्याने मदांध होऊन देवलोकावर स्वारी केली. त्यामुळे सर्व देवांनी श्री विष्णुचा धावा केला. श्री विष्णुंनी जालिंधरच्या यशाच्या सामर्थ्य सती वृंदेचे सतीत्व असल्याचे ओळखले व सर्व देवांच्या रक्षणासाठी श्री भगवान विष्णुंनी जालिंधराचे रूप धारण केले व सतीचे शील हरण केले शीलहरण झाल्याबरोबर दैत्यराज जालिंधर पराभूत झाला व त्याचा मृत्यु झाला. जालिंधराचा मृत्यु झाल्याबरोबर सतीने श्री विष्णुला ओळखले व तुम्ही शालीग्राम होऊन पडाल असा शाप दिला. शापाने विष्णु शालीग्राम होऊन कोटमगावी पडले.

श्री विष्णुचा शोध करीत देवी श्री महालक्ष्मी माता व श्री महासरस्वती यांच्याकडे गेल्या तेथे श्री विष्णु नसल्याने दोघी परत श्री महाकालीकडे गेल्या तेथेही विष्णु नसल्याने तिघीही शोधात शालीग्रामी आल्या. विष्णु शालीग्राम रूपात दिसले. त्यांनी अलौकिक उद्धार करून श्री विष्णुंना शाप मुक्त केले, आणि तिघीही त्या स्थळी म्हणजे कोटमगाव येथे रज तम आणि सत्व अशा त्रिगुणात्मक रूपात वास करू लागल्या. व या त्रिगुणात्मक रूपातून एक जागणाऱ्या ज्योतींच्या माध्यमातून अवतीर्ण झाल्या.

श्री क्षेत्र जगदंबा देवस्थान कोटमगाव हे सेनापती तात्या टोपेंचे जन्मभूमी असलेले येवला शहरापासून केवळ हाकेच्या अंतरावर असलेले आहे. ~~येथे मातेची अती प्रसन्न~~ भाविकांचे श्रद्धा स्थान आहे. येथे मातेची अती प्रसन्न तेजस्वी स्वयंभू तिन फुट उंचीची शेंदरी मुर्ती आहे. भाविकांचे लक्ष वेधून घेते. श्री महाकाली, श्री महालक्ष्मी ~~व~~ श्री महासरस्वती या तिन्ही रुप एकाच ठिकाणी पाहवया लागतात. येथे विशेष महत्व आहे. कोल्हापूर, माहूर व तुळजापूर या तिन्ही क्षेत्राचे उगमस्थान कोटमगावी जगदंबा माता आहे तर काहींच्या मते जगदंबा ही महाकाली, महालक्ष्मी, महासरस्वती या तिघींचे एकरूप आहे. जगदंबेच्या स्थापनेचा काळ निश्चित नसला तरी येवला शहर ~~वसण~~ वसण्याच्या शेकडो वर्षे अगोदरचे हे जागृत देवस्थान आहे. नारंदी नदीतीरी वसलेले अतिशय निसर्गरम्य असे श्री जगदंबा मातेचे पवित्र स्थान.

घृष्णेश्वर

Scanned with CamScanner

घृष्णेश्वर मंदिर

हे प्रसिद्ध मंदिर वेरूळच्या लेण्यापासून एक किलोमिटर अंतरावर आहे आणि १२ किलोमीटर ज्योतिर्लिंगांपैकी एक आहे. या मंदिराची निर्मिती १० व्या शतकामध्ये राष्ट्रकूट वंशाचे राजा कृष्ण देवरायाने केली आहे. या मंदिराची निर्मिती लाल रंगाची रेती, दगड व प्लास्टरने केली आहे. या मंदिराच्या पुढच्या ठिकाणी शिवलिंग आणि स्तंभावरती दगडापासून तयार केलेली आहे पार्वतीची मूर्ती आहे. नंतर १८ व्या शतकात इंदौरच्या राणी अहिल्याबाई होळकरांनी संपूर्ण मंदिर आणि मंदिरापासून जवळच असलेले शिवालय या तिर्थ कुंड याचे नवनिर्माण केले. दरवर्षी श्रावणी सोमवार व महाशिवरात्रीच्या दिवस येथे मोठी यात्रा भरते. अहिल्याबाई होळकरांनी जिर्णोद्धार करून तीर्थक्षेत्र बनविले आहे. रस्त्यात एक आणखी मंदिर लागते त्यास लक्ष विनायक मंदिर म्हणतात व तेथे गणपतीची एक विशाल मूर्ती आहे.

एलागंगा नदीच्या तीरावर वेरूळ गावाजवळ हे मंदिर आहे. हे मंदिर दक्षिणाभिमुख असून लाल्या दगडाचे आहे. मंदिराच्या भिंतीवर पशु-पक्षी, नर्तक, धनुर्धारी, शिकारी इ. चित्ते आहेत. राष्ट्रकूट वंशातील कलाकारांनी हे मंदिर बांधले. सध्याचे मंदिर मल्हारराव होळकर यांच्या पत्नीने बांधले. दरवर्षी शिवरात्रीला इथे यात्रा भरते. यावेळी या ठिकाणी मोठी गर्दी होते. या मंदिराला ७ सप्टें इ.स. १९६० रोजी राष्ट्रीय संरक्षित स्मारक म्हणून घोषित करण्यात आले.

दक्षिण देश के देवगिरि पर्वत के निकट सुकर्मा नामक ब्राम्हण अपनी पति परायण पत्नी सुदेश के साथ रहता था। वे दोनों शिव भक्त थे किंतु सन्तान न होने से चिंतित रहते थे। पत्नी के आग्रह पर उसके पत्नी की बहन कुस्मा के साथ विवाह किया जो परम शिव भक्त थी। शिव कृपा से उसे एक पुत्र धन की प्राप्ती हुई। इससे सुदेश कार ईर्ष्या होने लगी और उसने अवसर पा कर सौते के बेटे की हत्या कर दी। भगवान शिवजी की कृपा से बालक भी उठा तथा कुस्मा की प्रार्थना पर यहां शिवजी सदैव वास करने का वरदान कि दिया और वहां पर वास करने लगे और कुश्मेश्वर के नाम से प्रसिद्ध हुए उस तालाब का नाम भी तबसे शिवालय हो गया।

पौराणिक कथा

इस ज्योतिर्लिंग के विषय मे पुराणों मे यह कथा वर्णित है- दक्षिण देश में देवगिरिपर्वत के निकट सुधर्मा नामक एक अत्यंत तेजस्वी तपोनिष्ट ब्राम्हण रहता था। उसकी पत्नी का नाम सुदेहा था दोनों मे परस्पर बहुत प्रेम था। उनका किसी प्रकार का कोई कष्ट उन्हें नहीं था। लेकीन उन्हें कोई संतान नहीं थी।

वेरुळ

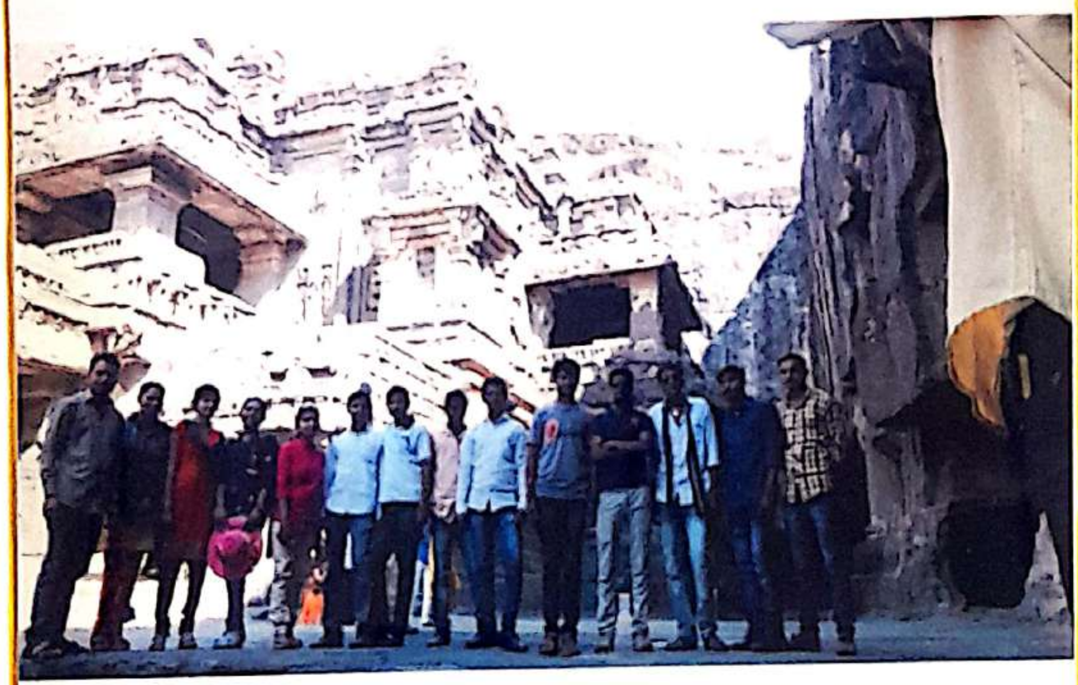

Scanned with CamScanner

वेरुळच्या लेण्या

औरंगाबाद पासून सुमारे ३१ कि.मी. अंतरावर वेरूळ गावाजवळ हे हिंदू लेणेच बौद्ध व जैनांचे तीर्थ जागा झाले आहे. आश्चर्य किती कलेचा प्राचीन देशाला म्हणून या स्थळाचा नकाशा जगात क्रमांक आहे. पहिला काळातील मुसलमानी फलाफल व वेलाफळा या नावापासून आलेली आहे. हे इ.स.नापूर्वी ६०० ते ८०० जानका- पूर्वी राष्ट्रकूट राजांच्या राजधानीचे काल होते. या ही कल्याण मानाच्या कालात हा विभाग ताब टाक होळकांच्या नियंत्रणाखाली होता. व हे लोक मानित कला कोरीच्याच लोकांचे वैभव होते.

बौद्ध लेण्या

बुद्धाने आपल्या अनुयायांना देवासारखी आपली पूजा करण्यास मनाई जरी केली होती तरी बुद्धरहित असलेल्या जागा व कल्पना मनाच्या पूजा करण्यास अनुयायींना शिकू शकल्या नाहीत. बुद्धाची स्मृतिचिन्हे - नखे, केस, अस्थी जसे पवित्र मानले गेले तसेच त्यांच्या नित्य वापरातील वस्तू जसे त्यांचा भिक्षुकी कटोरा, त्यांच्या अंगावरील का समा आहे पवित्र मानले गेले. सुरुवातीला बुद्धाचे मानवीय रूपात सादरीकरण हे नंतर महायान पंथाला प्रभुत्व प्राप्त झाल्यावरच केले गेले.

लेणी क्र.१. ही बुद्धकालीन कोरीव लेणी आहे यात ८ खोल्या आहे त्यात मुख्य भिक्षुक राहत होते. यात कोणत्याच देवी-देवतांची आकृती नाही.

लेणी क्र. २. ही भरपूर कलात्मक असून यात बुद्ध आणि बोधी- सत्वाच्या आकृत्या दर्शविलेल्या आहेत. यात नारी चित्र तारा बोधिसत्वाशिवाय दोन द्वारपाल लेणीच्या मुख्य भिंतीजवळ आहेत.

लेणी क्र. ३ व ४. या लेण्या जवळ जवळ लेणी क्र.२ सारख्या असून साधारण आहेत.

लेणी क्र.४ ही लेणी दोन मजली ~~अस~~ आहे. बुद्ध देवी देवतांच्या सुंदर सुंदर आकृत्या आहेत. याच्या समोरील मुख्य भाग ढासळून आलेला आहे.

लेणी क्र.५. या लेणीस महानवाडा आणि दरबार हॉल असे म्हणतात. याचे क्षेत्रफळ ०७. मी x २८ मी. आहे.

Scanned with CamScanner

लेणी क्र.६. हे एक विहार आहे. पहिल्या स्तर विहारपिद्या काळ आहे. याचे वेगळेपण असे आहे की यात हिंदू देवी सरस्वती, जी विद्येची देवी आहे हिच्या बाजूच्या भिंतीवर दर्शविलेली आहे. बुद्ध धर्मात या देवीस महामयुरी असे संबोधतात. या शिवाय धोबीसत्वाच्या तारा, अवलोकितेश्वर मंजुर आणि धन देवता जामभला यांच्या आकृत्या आहेत.

लेणी क्र.७.व ८. या लेण्या अपूर्ण असून यात विशेष असे नाही.

लेणी क्र.९. याचा दर्शनी भाग सुंदरशैलीने सजवलेला आहे. - ते त्याच्या शैलीने व खिडक्या च्या बाणाच्या आकृत्यांनी जोडलेला आहे. असे दर्शविले आहे. समोरील भागावर ताराची आकृती आहे. तीच्या सोबत दृश्य प्रगट करणारे साप, तलवार, हत्ती आणि अग्नी प्रवेश ओळखले जाते.

लेणी क्र.१०. भारतात बुद्ध धर्माच्या शेवटच्या काळातील हे एक स्थान आहे. तेते. हे हिंदू देवता विश्वकर्माच्या वारस केल्या अनुसार बांधलेले आहे. या लेणीची सजावट छान आहे. याचे छत एक आश्चर्य आहे. छतात आकृती साप दर्शविलेले आहे.

लेणी क्र.११. याचे दोन मजले आहे. यात दोन तक ताल असे म्हणतात. या लेणीत बऱ्याच हिंदू देवतांच्या मूर्ती आहेत. यहा पहिल्या मजल्याच्या प्रवेशापासूनच दिसतात.

लेणी क्र.१२. हि लेणी तीन मजली आहे. यास तीन ताल असे म्हणतात. यात ध्यानासन मुद्रेत भगवान बुद्धाची आकृती आहे. एक नाद्यानकारा यास मंडला म्हणतात.

हिंदू लेण्या

वेरुळ येथे शिवाचे अस्तित्व वर्चस्व स्वरूपात आहे. शिव हा अनेक रूपात चितारण्यात आला आहे. जसे पशुपति परमेश्वर देव नटराज ब्रह्मांडात नृत्य करणारा दक्षिणामूर्ती - ज्ञान करणारा शिक्षक, अधिक देणारा देवारा व श्रेष्ठ योगी. शिव हा साकारात लिंगरूपात चितारण्यात आला आहे, जो प्रजनन द्योतक आहे.

मूर्त कालपर्वीच्या भारतातील अनेकविध प्रतिमा या अनेकविध पौराणिक दर्शविणाऱ्या आहेत. शिवाय साधरीकरण करण्यात बुद्धविला अवाक् करणारी विविधता नमूद करणारी व अद्भुत लेण्यासोबती आहे.

लेणी क्र.१३. या लेणीत विशेष असे काहीच नाही. शक्यता आहे की, या लेणीचा उपयोग धर्मशाळा किंवा विश्रामस्थळाच्या रूपाने होत असावा.
लेणी क्र.१४. यात मनोरंजक आकृत्या दाखविलेल्या आहेत. उजव्या भागात श्री गणेश, वीरभद्र आणि मातृका मूर्त्यांबरोबर देवता दाखविलेल्या आहेत. एक शिवजींची मूर्ती आहे. जी अंधक राक्षसाचा संहार करत आहे.
लेणी क्र.१५. ही लेणी दोन मजली आहे. पहिल्या मजल्यावर एक मोठा दालन आहे. आणि दुसऱ्या मजल्यावर हिंदू देवी देवतांच्या आकृत्या आहेत. त्या प्रमाणे लेणी क्र.१४ मध्ये आहे. शिव-पार्वतीच्या विवाह प्रसंगाचे दृश्य आहे.
लेणी.क्र.१६. आधी कळस नंतर पाया असा या लेणीस कैलास लेणी असे म्हणतात. एक मोठ्या दगडी शिळेत एक शिवमंदिर कोरले आहे. ही दोन मजली लेणी आहे. जी ५० मी. लांब व ३५ मी रुंद आणि जवळजवळ ४० मी उंच आहे.
लेणी क्र.१७. मुख्य दालनाच्या प्रवेशद्वारावर ब्रम्हा आणि विष्णू भगवानच्या मूर्ती आहेत. खालील भागात शिवलिंग व द्वारपाल आहे. दालनाच्या बाहेर स्तंभावर श्री गणेश, दुर्गा आणि शालभंजिका यांच्या कोरीव आकृत्या आहेत.
लेणी क्र.१८ व १९. या लेण्यात फक्त शिवलींग आहे.
लेणी क्र.२०. ही इतकी मनोहर लेणी नाही. फक्त द्वारपालीकांचे चित्र दर्शविले आहेत. लेणी क्र.२१ या लेणीचे नाव रामेश्वर आहे. यात कोरीव काम उत्कृष्ट आहे. लेणीच्या आत गंगा नदीची मानवी आकृती आहे. जी मगरीवर स्वार आहे.
लेणी क्र.२२. या लेणीचे नाव निलकंठ आहे. येथे देवी देवतांच्या आकृत्या असून खालील मंदिरात शिवलींग आहे. श्री गणेश आणि इतर देवी देवतांच्या आकृत्या आहेत. दुसऱ्या बाजूस गजलक्ष्मी आणि भगवान कार्तिकेयाची सुद्धा आकृती आहे.
लेणी क्र.२३. या लेणीचे वैशिष्ट्य असे आहे की, यात ब्रम्हा, विष्णू आणि महेश यांची एकत्रित मूर्ती आहे तिला त्रिमूर्ती असे म्हणतात.
लेणी क्र २४- या लेणीत फक्त चार शिव मंदिर आहेत.

लेणी क्र.२६. या लेणीत ४ स्तंभ आणी शिवलींग नारी द्वारपाल वगैरे आहे.
लेणी क्र.२७. या लेणीत डाव्या बाजूस सुवर (डुक्कर) महेशासुर मर्दिनी देवी, ब्रम्हा, विष्णु, आणी महेश यांच्या आकृत्या आहे. दुसऱ्या बाजूस बलराम, श्रीकृष्ण आणि महेश यांच्या आकृत्या आहेत.
लेणी क्र. २८. ही लेणी एक धबधब्याच्या खालील बाजूस आहे. यामुळे या लेणीस धारालेणी असे म्हणतात. लेणीच्या आतील बाजूस शिवलींग देवी दुर्गाची आकृती आहे.
लेणी क्र. २९. या लेणीस सीता नहाणी असे म्हणतात. म्हणजेच सीतेच्या अंघोळीचे स्थान. कैलास लेणी नंतर ही एक मोठी लेणी आहे.

जैन लेण्या

जैन संप्रदाय हा बुद्ध संप्रदायापेक्षाही जुना आहे. जैन हा शब्दाचा अर्थ आहे, ज्याने मोहावर व दुर्बलतेवर विजय मिळवला तो, अज्ञान नाश पावलेला, वासनाक्षय झालेला. याच शब्दापासून जैन धर्माची निर्मिति झाली. इ.सनापुर्वी सहाव्या शतकांत भगवान महावीरांनी आपल्या शिकवणीत या तत्वज्ञानाचा प्रसार व प्रचार केला.
लेणी क्र. ३०. ही लेणी दोन भागात आहे. पहिल्या भागात खांब फारच सुंदर बनविलेले आहेत. एक चौकोनी खांब मध्यभागी आहे त्याच्या चारही बाजूस महावीराच्या मुर्तीचे कोरीव काम केलेले आहे.
लेणी क्र. ३१. या लेण्यात फक्त महावीर, पार्श्वनाथ व गोमटेश्वरांच्या मुर्ती आहेत.
लेणी क्र. ३२. ही आकर्षक लेणी तीन मजली आहे. पहिल्या मजल्यावर एक मंदिर आहे, त्याला दोन बाजूने प्रवेशद्वार आहे. यात महाविराची चौमुखी मुर्ती आहे. मुख्य दालनात जैन प्रचारकांच्या आकृत्या आहेत.
लेणी क्र. ३३.
ही लेणी दोन मजली आहे. वरच्या मजल्यावर एक मोठे दालन असून आतल्या बाजूस पुजेचे स्थान आहे. त्यात महावीर मातंगा सिद्धि सिद्धायिकाच्या आकृत्या आहेत. खालच्या मजल्यावर कोरीव काम केलेले सुंदर खांब आहेत
लेणी क्र. ३४. या लेणीत महावीर, पार्श्वनाथ व गोमटेश्वरांच्या मुर्ती आहेत.

Scanned with CamScanner

उपरोक्त जैन धर्म लेण्यात फक्त दिगंबर पंथीयांनाच प्रतिनिधित्व देण्यात आले आहे. जैन धर्मातील दोन्ही पंथाने विशेष एक असा फरक नाही. हे दोन्ही जैन पंथ आत्म्याचे निवास फक्त सजीव वस्तूतच आहे. असे मानत नसून जडवस्तू जीवातही आत्मा असे मानतात. आणि पुनर्जन्मापासून मुक्ती मिळण्यासाठी घोर तपस्या व शुद्ध त्यागावर विश्वास ठेवून त्या प्रमाणे आचरण करतात.

दौलताबाद

Scanned with CamScanner

दौलताबाद

सह्याद्रीचे काही भाग पूर्वेकडे पसरले आहेत. त्यापैकी अजिंठा ही रांग नाशिक जिल्ह्यातून आग्नेय दिशेकडे गेलेली आहे. या रांगेत अंकाई, टंकाई, राजधेर असे काही किल्ले त्यांच्या वैशिष्ट्यपूर्ण रचनेसाठी प्रसिद्ध आहेत. तोडलेले उभे कडे आणि विवरातून जाणारी प्रवेशद्वारे हे या किल्ल्यांचे विशेष. त्यापैकी या रांगेच्या माथ्यावर असलेला सर्वात अजोड किल्ला म्हणजे - दौलताबाद देवगिरी. या यादवांची राजधानी म्हणून - इतिहासात प्रसिद्ध आहे. नाणेघाटाच्या माथ्यावर असलेल्या जीवधन, हडसर इत्यादी गिरिदुर्गाप्रमाणे हाही सातवाहनांनी निर्माण केला असला पाहिजे. महाराष्ट्राच्या इतिहासात देवगिरीच्या रचनेसाठी आवश्यक असलेला सुदीर्घ काळ सातवाहन कुणाला लाभला होता. कदाचित वेरूळचे जगप्रसिद्ध कैलासलेणे खोदणाऱ्या राष्ट्रकुटांनीच याची रचना केली असेल. काही इतिहासकार मात्र देवगिरीच्या रचनेचे श्रेय भिल्लम यादव व नृपाकडे देतात. ते कसेही असो. दौलताबाद या नावाने ओळखल्या जाणाऱ्या या देवगिरीची रचना भारतीय नृपांनीच केली निर्विवाद.

यादव कुळ देवगिरीवर नांदू लागले. तेव्हा त्यांनी मुख्य दुर्गाभवती प्रचंड आणि मजबूत असा परकोट बांधला. त्याचे नाव देवगिरीनगर ठेवले. या काळात भिल्लम, सिंघण, कृष्णा, महादेवराय यांच्यासारखे प्रबळ आणि शीलशील राजे नांदून गेले. त्यांच्या काळात यादव सत्तेची खूप भरभराट झाली. खोलेश्वर, चिक्कणदेव, शंकर असे पराक्रमी सेनापती यादवांच्या काळात गाजले. गोविंदप्रभू हा चक्रधरांचा गुरु यादवांच्या राज्यातच होऊन गेला. प्रसिद्ध ज्योतिष भास्कराचार्य आणि रुक्मिणी स्वयंवर या ग्रंथाचा कर्ता नरेंद्र हा याच राज्यात नांदले. महाराष्ट्र कवींचा शिरोमणी ज्ञानेश्वर या महायोगीने आपला ज्ञानेश्वरी हा जगविख्यात ग्रंथ यादवकुळाच्या

Scanned with CamScanner

दगडावर दगड ठेऊन अशा एका विशिष्ट पद्धतीने याचे निर्माण कार्य झाले अशी अद्भुत कला निर्मिती पाहून त्यावेळेच्या वास्तु शिल्प कलेची महत्ता लक्षात येते. याफुढे चीनी महल आहे. कारण याच्या भिंती चीनी मातीच्या टाइल्स् पासून बनविलेल्या आहेत. चीनी महल हा एक कारागृहचं होता. ज्या ठिकाणी तानशाह व त्यानंतर संभाजीस कैदेत ठेवले होते.

महाकोट :-

किल्ल्याच्या सभोवताली असलेली भिंत सुमारे ७ मैल पसरलेली आहे. महाकोटातून प्रवेश करण्यासाठी एक मेहराबदार मार्ग असून त्यासमोर किल्ल्यात प्रवेश देणारा एक दरवाजा बनलेला आहे. हत्तींचा हल्ला थोपवण्यासाठी या दरवाजावर खिळे आणि टोकदार पाती ठोकण्यात आली आहेत. तिरपी लावलेली ही पाती सहा इंच लांबीची आणि बारीक टोकदार आहेत.

मुर्तिकिल्ला :-

याभागीत भिंतीवर एक उंच प्रवेशद्वार आहे ज्याच्या कडेला प्रत्येक करून उभे आहेत. प्रवेशद्वाराच्या उभय बाजूस दगड कोरून बनवलेल्या दोन हत्तींच्या भव्य मुर्ती असून ७ फुट उंचीच्या या मुर्ती मंचावर ठेवलेल्या आहेत. प्रवेश मार्गाच्या बाजूला पहारेकरींच्या खोल्या असून या खोल्यांमधील अलंका स्तंभांवर हिन्दु मुर्तीची शिल्प कोरलेली आहे.

हत्ती हौद :-

चाँद मीनार पासून सुमारे वीस वासांनंतर काही पायऱ्या बांधलेल्या असून त्या हत्ती हौदाकडे गेलेल्या आहेत. हा हौद ११५ फुट चौरस आकाराचा असून २५ फुट खोल असलेल्या या हौदात जमीनीखालून पाणी भरण्याची आणि ते सारण्याची व्यवस्था केलेली आहे. या हौदाची बांधणी आणि उभारणी एक अनुभवी पाहणाऱ्याच्या बाबत सुरक्षाबद्दल सर्व ती व्यवस्था करण्यात आली आहे.

Scanned with CamScanner

चांद मिनार :-
हा मंदिराच्या बाहेर पडून उजव्या बाजूला कि आपल्या नजरेस चांदमिनार दिसतो. हा अल्लाउद्दीन २ बहमनी द्वारे बांधलेला २१० फूट उंचीचा एक गोलाकृती मिनार आहे. इ.स. १४३५ साली बांधण्यात आलेला. या मिनारच्या मध्यभागातील वरच्या थरांवर काही लहान लहान कोनांवर कलाकृती आहे. मिनारच्या शिखरावर जाण्यासाठी एक वर्तुळाकृती जिना आहे; दोघांची प्रवेशाच्या एकीकडे मशीद तर दुसरीकडे नगारखाना आहे.

दरी :-
महालाच्या सभोवती डोंगर पोखरून उभारलेल्या ५० फूट खोल दरीजवळ आलो की आपल्याला दोन पूल दिसून येतात. यातील एक आधुनिक पूल लोखंडाचा असून दुसरा जुना पूल काहीसा खाली दिसतो आणि दगडांचा वापर करून उभारण्यात आला आहे. जुन्या पुलाच्या पायऱ्या पावर आल्यास नजरेला हा किंचित खाली बांधलेला आहे.

युद्धकालीन सुरक्षा :-
डोंगराळवाट हेरगार तर असतातच, शिवाय किल्ल्याकडे सहज अनेक अडथळे निर्माण करणाऱ्या असतात. प्रवेशद्वारातून आत शिरताच आपल्याला लहानलहान सावधानामधून छिद्रांच्या अंधुक उजेडातून काहीसे अंधारे रस्ते ओलांडावे लागतात पुढे ही वाट अगदीच अंधारी होते आणि माणूस एकदम हरवल्या-सारखा अनुभवतो. याच वाटेतील भिंतीमध्ये गुप्त खिडक्या बनविल्या असून त्यातून पहारेकरी अंधारात अडकलेल्या शत्रूवर मारा करत असत.

शिखरावरील किल्ला :-
बाला हिसार हा शिखरावरील किल्ला स्वतंत्रपणे योजण्यात आला असून हा सुरक्षितीचा अंतिम

हस्तहस्तगतील नेवास्थास लिहिला.

रामदेवराय यादव देवगिरीवर राज्य करीत असताना इ.स. १२९४ मध्ये अल्लाउद्दीन खिलजीने मोठ्या फौजेने देवगिरीवर हल्ला केला. त्या हल्ल्याच्या गडबडीत किल्ल्यामध्ये धान्याऐवजी मिठाची पोती भरली. निरुपाय होऊन रामदेवरायाने शरणागती पत्करली. रामदेवपुत्र शंकरदेवाने लढाई करून देखील शेवटी त्यास पराभव स्वीकारावा लागला. शेवटी सहाशे मन सोने, सात मण मोती, दोन मण हिरेमाणिके, आणि लक्षावधि रुपयांच्या लुटीबरोबर रामदेवरायाची कन्या बरोबर घेऊन अल्लाउद्दीन परतला. यादव कुळाच्या वैभवास ग्रहण लागले. पुढे शंकरदेवाने अल्लाउद्दीनची सत्ता झुगारायचा प्रयत्न केला.

किल्ल्याचे निर्माण एका पहाडावर केले आहे. त्याच्या चोहीबाजूस एक खाई आहे. त्यास शत्रूंना ओलांडणे एक कठीण काम आहे. किल्ल्याच्या आत दोन विशेष बुरुज बनविलेले आहेत. त्यावर तोफा ठेवलेल्या आहेत. त्यावर तोफा ठेवलेल्या आहेत. या किल्ल्याची बांधणी कडील एक वेगळी ओळ आहे. त्याच्या भिंती ८ कि.मी आहेत. या भिंतीत कित्येक दरवाजे आहेत. त्यात लोखंडाचे फाटक (द्वार) लावलेले आहेत. या द्वारावर लोखंडाचे बाण लावलेले आहेत जेणेकरून हत्तीद्वारा या फाटकास तोडता येऊ नये. पहिल्या फाटकापासून एक रस्ता मोठ्या तलावाकडे जातो. त्यातून शत्रूने घेरलेल्या काळात ८ महिन्यांपर्यंत पाणी मिळू शकते. या तलावाच्या पाठीकडे एक मंदिर आहे त्यास भारतमाता मंदिर म्हणतात. शेजारी एक चांदमिनार आहे. हा मिनार निजामशाहीचे स्मारक आहे. त्यास इ.स. १४३५ मध्ये अल्लाउद्दीन बहामनीने बनविले. हा मिनार निजामशाहीचे स्मारक आहे. हा भारताचा दुसरा मोठा मिनार आहे. पहिला कुतुबमिनार जो दिल्ली येथे आहे. चांदमिनार नंतर थोड्याशा अंतरावर हेमाडपंथी मंदिर आहे.

हेर आखणारा आहे. याच्या बाहेर डोंगर पोखरून एक
अर्धचंद्रकारी दरी बांधण्यात आली आहे. याच्या बाहेर
करून्याच्या वर एक लांब तोंडाची फ्लॉट तोफ ठेवण्यात आली
असून ती औरंगजेबाच्या शासनकालातील आहे. समोर रवन
उभारण्यासाठी दंड ठेवण्यात आला आहे. या उंच जागेवरून
शहरातील बाहेरचा देखावा आणि चारही कडून उत्तुंग भिंती
सारखे भासणारे ग्रीष्म डोंगर अत्यंत मनोहर दिसतात. हे डोंगर
युद्धकाळ दरम्यान नैसर्गिक सुरक्षादायक ठरत असत.

खुलताबाद

दौलताबाद ते वेरूळ या मार्गावर ११ मैलावर खुलताबाद एक जुनी वस्ती (कसबा) आहे. औरंगजेबाने कसब्याच्या चोहोबाजूस एक भिंत बांधली होती.

ख्वाजा जैनउद्दीन शीराजी ह्यांना वालीश असे म्हणतात. त्यांच्या मकबऱ्याच्या पटांगणात महान मुगल बादशाह औरंगजेबाची कबर आहे. बादशाहच्या साधेपणाची ओळख त्यांच्या कबरीवरून कळते. औरंगजेबाचा मृत्यू अहमदनगर येथे झाला. परंतु त्याच्या इच्छेनुसार त्यांची कबर त्यांच्या धर्मगुरूंच्या कबरीजवळ व स्वकष्टाने मिळविलेल्या पैशातून साध्या मातीच्या बांधण्यात आली.

खुलताबाद हे भारताच्या महाराष्ट्र राज्यातील एक धार्मिक आणि ऐतिहासिक परंपरा असलेले गाव आहे. भद्रा मारुती या धार्मिक स्थळासोबतच या गावात सूफी संत आणि इतर काही इतिहासकालीन राजघराण्यातील आणि सरदार घराण्यातील व्यक्तींच्या कबरी आहेत. हे गाव औरंगाबाद जिल्ह्याच्या खुलताबाद तालुक्याचे मुख्य ठिकाण आहे. या गावाला 'रत्नापूर' नावाने देखील ओळखले जाते. खुलताबाद येथे दरवर्षी उरूस भरतो. खुलताबाद येथे जरजरीबक्ष दर्गा आहे.

खुलताबाद हे ठिकाण हिंदू देऊळ भद्रा मारुती संस्थान ह्यासाठी देखील विशेष परिचित आहे. भद्रा मारुती ह्या ठिकाणी हनुमानाची निद्रिस्त अवस्थेतील भव्य मूर्ती आहे. अशा प्रकारची निद्रिस्त मारुतीची मूर्ती भारतात केवळ तीन ठिकाणी आहे. त्यातील एक ठिकाण उत्तर प्रदेशातील अलाहाबाद येथे असून दुसरे खुलताबाद येथे आहे व तिसरे ठिकाण हे मध्यप्रदेशातील जामसावळी येथे आहे. खुलताबाद येथे दरवर्षी हनुमान जयंती निमित्त भव्य यात्रा भरते. त्या दिवशी खुलताबाद येथे हजारो लोक औरंगाबाद व आसपासच्या गावातून पायी चालत येतात.

Scanned with CamScanner

सुफि संत.

फार पुर्वी ह्या गावाचे नाव रौझा असेहि होते. त्याचा अर्थ स्वर्गातील नंदनवन असा होतो. तसेच ह्या गावास संतांची दरी / भूमी किंवा शाश्वत निवरस्थान असेहि संबोधले जायचे त्याचे कारण १४ व्या शतकात अनेक सुफी संत ह्या ठिकाणी वास्तव्यास होते व त्यानंतर त्यांच्या ~~मृत्युपश्चात~~ मृत्युपश्चात त्यांचे खुलताबाद येथेच दफन करण्यात आले.

खुलताबादमध्ये दफन करण्यात आलेले सुफी संत आणि मोगल राजे :-

मोगल सम्राट औरंगजेबाची कबर
आझम शाह आणि त्याच्या पत्नीची कबर
जैन उद दिनचा दर्गा
बुरहान उद दिनची मशीद
निझाम उल-मुल्क असफ जाहची कबर
नि: अन बेगमचा मकबरा
खान जहानची लाल बाग
मलिक अंबरची कबर
शरी जरी सर बक्ष आणि मंजर रब जैन उदन दर्गे

खुलताबाद येथे औरंगाबाद सारखी अनेक वेस बनविण्यात आली आहेत त्यावर उर्दू फारशी या भाषेतील शिलालेख कोरण्यात आले आहे.

म्हैसमाळ

Scanned with CamScanner

म्हैसमाळ

औरंगाबाद जिल्ह्यातील म्हैसमाळ हे ठिकाण मराठवाड्याचे महाबळेश्वर म्हणतात. निसर्ग संपन्न, ऐतिहासिक वस्तूंचा सुंदर मिलाप असणारे ठिकाण आहे. येथे वर्षभर समशीतोष्ण हवामान असते. येथील आकडेवारीनुसार कमाल तापमान 34°C इतके असते. तर किमान तापमान 7°C पर्यंत असते. येथील थंड हवामान व सभोवतालच्या निसर्गरम्य परिसर अनुभवण्यासाठी औरंगाबाद जिल्ह्यातून नव्हे तर देशातून पर्यटक येथे भेट देण्यासाठी येतात. परंतु या स्थळाची हवी तशी मार्केटिंग न झाल्याने आजही निसर्ग रसिकांना या स्थळाविषयची फारशी माहिती नाही. म्हणून आपण पर्यंत मराठवाड्यातील म्हैसमाळ या ठिकाणाची थोडक्यात माहिती जाणून घेऊ.

म्हैसमाळ हे थंड हवेचे ठिकाण. औरंगाबाद शहरापासून साधारणतः ४६ कि.मी अंतरावर आहे. तर खुलताबाद तालुक्यापासून 12 कि.मी अंतरावर येते. म्हैसमाळ हे ठिकाण जुन्या काळाच्या अवशेषाचे ठिकाण आहे त्यामुळे या भागाचे मूळ नाव महिषमाळ असे होते. अपभ्रंश होऊन कालांतराने या ठिकाणाचे नाव 'म्हैसमाळ' असे झाले. या परिसराच्या मध्यामध्य गिरिजा देवीचे मंदिर आहे हे मंदिर लाखो भाविकांचे श्रद्धास्थान आहे. म्हैसमाळची गिरीजा माता ही औरंगाबादची कुलदैवत म्हणूनही ओळखले जाते. मोठ्या प्रमाणावर भाविक येथे आपला नवस पूर्ण करण्यासाठी मोठ्या संख्येने येतात. नवसाला पावणारी ही अशी गिरिजा माता म्हणून प्रसिद्ध आहे याच पठारावर बालाजी मंदिर वसविण्यात आले आहे.

म्हैसमाळ या ठिकाणी वनस्थळी बालाजी जवळ व्यंकटेश्वराचं वसलेले आहे या ठिकाणी विविध

वनस्पती व फुलांचे प्रकार पाहायला मिळतात. पावसाळ्यात आणि हिवाळ्यात तर कधी स्वर्गच धरतीवर उतरला आहे असा अनुभव येतो. पावसामध्ये तर येथे हिरव्या गालिच्या आणि नाच डोळ्यांचे पारणे फिटतात. म्हैसमाळ व सह्याद्री पर्वतातील सर्वात पर्यटकांचा भाग आहे. या परिसराला सुंदर विलक्षण पर्वतरांगा लाभलेली आहे. मराठवाड्यातील मिनी महाबळेश्वर पहाडावर वसलेले पसरलेले आहे. या पहाडाच्या मधून आणखी गोबरी सडक तर विस्मयकारी उतरणाऱ्या टेकापर्यंत जाते. पावसाळ्यात सतत कोसळणाऱ्या मुसळधार रिमझिम पावसाच्या सरी हिरव्यागार शोभणाऱ्या, वाहणारी मनमोहक हवा. एक पॉइंट बनवाट आणि भागोभागी चढ उतारांच्या पायवाटा तर मधोमध गिन्नी तलाव हे चित्त डोळ्यांचे पारणे फेडतात. वनविभागाने पर्यटनाचे हेच डोळ्यासमोर ठेवून येथे कार्योन्नीत विकास करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. त्यामुळे म्हैसमाळच्या आजुबाजूच्या परिसरात अनेक निसर्गरम्य ठिकाणे उदयास आलेली आहे. येथील दूरदर्शी मनोरंजक हिरवाई, प्रतिमांचा ठेवा आठवणीत चकवा नये. ~~हिरवा~~ हिरवळीने नटलेले विस्तृत पहाड पाहण्यासारखे आहे

अजिंठा

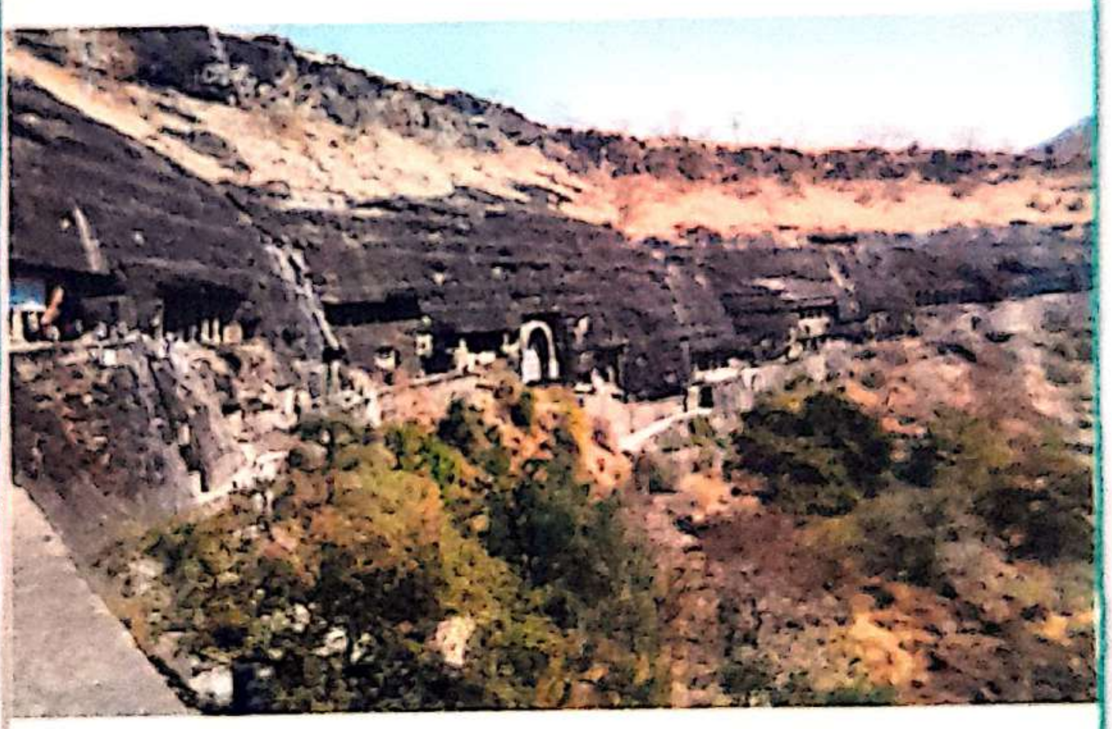

Scanned with CamScanner

अजिंठा

औरंगाबाद शहरापासून सुमारे १०२ कि.मी अंतरावर रमणीय सह्याद्रीसोदरीने नटलेल्या एका प्रचंड नालाकार डोंगरामध्ये खडकात कोरलेली अजिंठा लेणी वसलेली आहे. बौद्ध वास्तुकला, भित्तीचित्रे आणि शिल्पकलेचे आदर्श नमुने म्हणून गणल्या जाणाऱ्या या लेण्यांमध्ये भगवान बुद्धाला अर्पण केलेली चैत्य दालने किंवा प्रार्थनास्थळे आणि ध्यान व धार्मिक साधनेसाठी बौद्ध भिक्खू वापरत असलेले विहार किंवा आश्रम यांचा समावेश आहे.

लेण्यांमधील भिंती आणि छतांवर चितारलेल्या सुंदर चित्रांमधून भगवान बुद्धाच्या जीवनातील विविध प्रसंग आणि बौद्ध देव देवता यांचे व्यापक चित्रण केलेले आढळते. विशेष लक्षणीय म्हणून नमूद करण्याजोगा चित्रांमध्ये बोधिसत्वाच्या रूपात अवतीर्ण झालेल्या भगवान बुद्धाच्या पूर्वजन्मातील नानाविध घटनांवर आधारित जातक कथांचा उल्लेख करता येईल. जवळजवळ ७०० वर्षे वापरात असलेली अजिंठा लेणी काहीशी अचानक सोडून दिली गेल्याचे दिसते. त्यानंतर जवळजवळ एक हजार वर्षांहून ही अधिक काळ अज्ञात राहिलेली ही लेणी १८१९ साली शिकारीसाठी निघालेल्या जॉन स्मिथ या ब्रिटिश लष्करी अधिकाऱ्याच्या अवचितपणे नजरेस पडली आणि पुन्हा प्रकाशात आली.

व्ह्यू पॉइंट - जॉन स्मिथला जेथे उभे असताना अजिंठा लेणी प्रथम दृष्टीस पडली ते ठिकाण नालाकार पहाडात दडलेली लेणी आणि आजूबाजूच्या निसर्गरम्य परिसर यांचा भव्य देखावा उंचीवरील व्ह्यू पॉइंटवरून पाहायला मिळतो.

सप्तकुंड - डोंगरावरून फेसाळत खाली कोसळणाऱ्या सात धबधब्यांचे पाणी जेथे एकत्र येते तो सप्तकुंड नावाचा तलाव लेण्यांच्या पायथ्याशी आहे. अजिंठा येथील लेण्या या अर्धवर्तुळाकृति प्रकारच्या खडकात कोरण्यात आलेल्या आहेत. या ५६ मीटर उंचीवर असून एकंदरीत ५५० मीटरपर्यंत नालीच्या आकारात पसरलेल्या आहेत. या ५६

मीटर उंचीवर असून एकंदरीत ५५० मीटरपर्यंत नालीच्या आकारात पसरलेल्या आहेत. येथील भूमी सगळीकडे सपाट नाहि. येथे असलेल्या लेण्यांपैकी क्र. ८ लेणी ही सर्वात खाली असून लेणी क्र. २९ सर्वात उंचावर आहे. एकूण २९ लेण्यापैकी ५ लेण्यांनी ९, १०, १९, २६, २९ चैत्यपूजा स्थळ म्हणून आणि उर्वरित आश्रम म्हणून प्रसिद्ध आहेत.

लेणी क्र.१. या लेणीत वीस खांबावर आधारित दालन आहे. खांबांवर फारच सुंदर नक्षीकाम केलेले आहे. चित्रात जातक कथा दर्शविलेल्या असून त्या महात्मा बुद्धांच्या पुर्वजन्मावर आधारित आहे. पुजास्थळी बुद्धाची एक विशाल मुर्ती आहे.
लेणी क्र. २. या लेणीच्या डाव्या बाजूस हंसाची जन्माची कथा दर्शविण्यात आली आहे. बुद्धाची माता आपले स्वप्न राजास सांगत आहे. बुद्धाचा जन्म आणि बुद्धाची माता पिता त्यांच्यावर प्रेम करतांना चित्रित करण्यात आली आहे.
लेणी क्र. ३. अपुर्ण आहे.
लेणी क्र. ४. ही सर्वात विशाल लेणी आहे. त्यात २८ खांब आहे द्वारावर द्वारपालांची जोडी दर्शविण्यात आलेली आहे. आत पुजास्थळी महात्मा बुद्धांच्या सहा फुटांची मुर्ती आहे.
लेणी क्र. ५. ही लेणी अपुर्ण असून यात काहि बुद्धाच्या आकृत्या आहे.
लेणी क्र. ६. ही लेणी दोन मजली आहे. सभा कक्षात बुद्धाची पद्मासन मुद्रेत आकृती आहे. दुसऱ्या मजल्यावरील सभा भवनात खांब आहेत. प्रवेशद्वारावर मगरींचे आणि फुलांचे अर्धगोलाकार आर्च बनविले आहे.
लेणी क्र. ७ या लेणीत पुजास्थाने आसनस्थ बुद्धाची मुर्ती असून मागील भिंतीवर प्रभामंडळ कोरण्यात आले आहेत.
लेणी क्र. ८. या लेणीत काही नाही. या ठिकाणी पर्यटन विभागाने विद्युतजनित्र स्थापन केले आहे.
लेणी क्र. ९. या आयताकार रचना असलेल्या चैत्याच्या मध्यभागी अखंड दगडात कोरलेला अर्धवर्तुळ स्तुप आहे.

Scanned with CamScanner

अजिंठा (लेण्या)

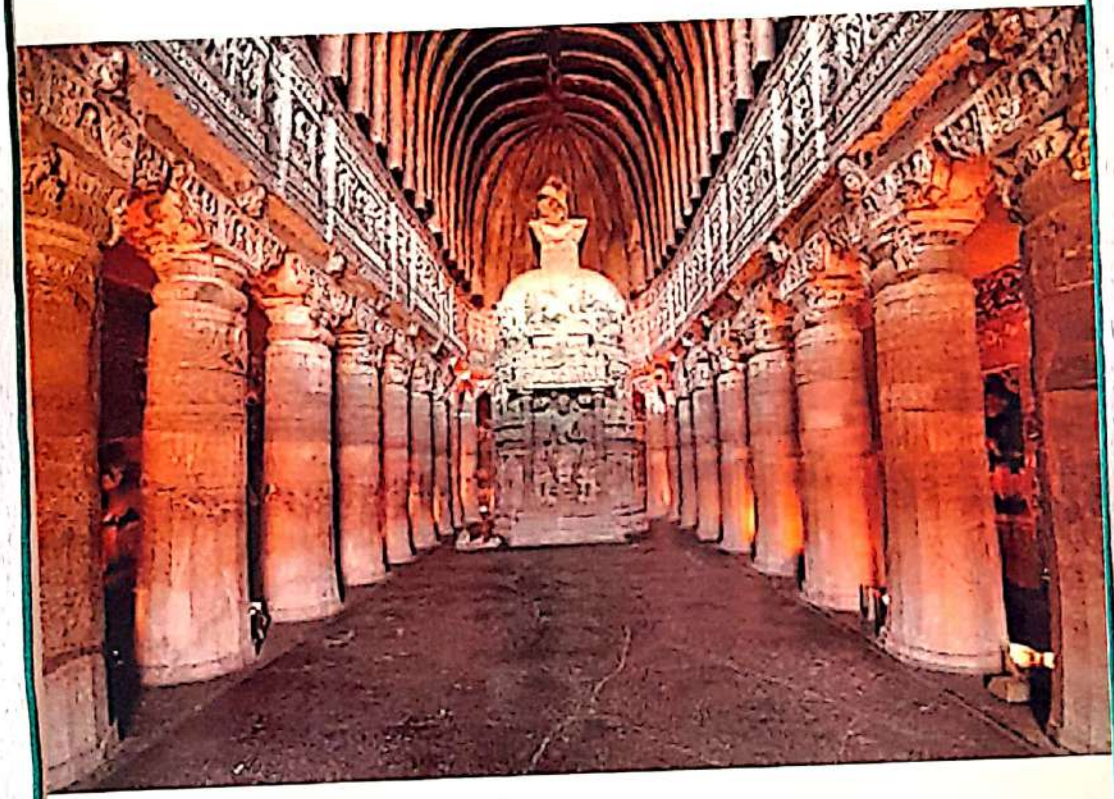

लेणी क्र.१०. ही लेणी एक हिनयान मंदिर आहे. यात जवळपास ४० खांब.
लेणी क्र.११. या लेणीचा सभा मंडप फार मोठा आहे. यातील पुजा-स्थानी भगवान बुद्धाची आकृती आहे.
लेणी क्र.१२ ते १५. या लेण्यात विशेष असे काहिच नाहि.
लेणी क्र.१६. या लेणीत फारच महत्वपूर्ण चित्रे आहेत. यात बुद्धाच्या जीवनावरील कथा दर्शविण्यात आल्या आहेत.
लेणी क्र.१७ या लेणीत बुद्धाच्या जीवनावरील किल्येक घटना आणि जातक कथा दर्शविण्यात आल्या आहेत. सभा भवन सुंदर आहे व पुजा स्थानात बुद्धाची आकृती आहे. डाव्या बाजूस बुद्धाच्या पुर्वजन्माचे चित्र असुन ते एका भींतीच आहे. ज्याच्या अनेक सेवा आहे
लेणी क्र.१८. ही रिकामी खोली आहे. ज्यात पाण्याचे टाके आहे.
लेणी क्र.१९. हे एक घोड्याच्या नालीच्या आकाराचे मंदिर आहे. बुद्धाच्या आकृत्या आहे. आणि नागराजा आपल्या पत्नी समवेत दर्शविलेली आहेत.
लेणी क्र. २१. - अशोक: अपूर्ण राहिलेल्या अतिशय सुंदर नक्षीकाम केलेले स्तंभ पाहावयास मिळतात. डाविकडच्या भिंतीवर बुद्ध आपल्या शिष्यगणांना प्रवचन देत असल्याचे चित्रांकित आहे.
लेणी क्र.२२. ही लेणी अपूर्ण आहे. तरीही उजव्या बाजूच्या भिंतीवर फारच सुंदर चित्र चितील आहे.
लेणी क्र. २३. ही लेणी अपूर्ण आहे. परंतु खांबावर कलात्मक सुंदर कलाकृत्या आहे.
लेणी क्र. २४. ही लेणी जर अपूर्ण राहिली नसती तर सर्वोत्कृष्ट लेणी म्हणुन ओळखली गेली असती ही लेणी क्र.४च्या तुलनेने मोठी आहे.
लेणी क्र. २५. हे एक अपूर्ण विहार आहे. ज्यात एकही पुजास्थान नाही
लेणी क्र.२६. या लेणीत बुद्धाच्या जीवनावर आधारित दोन चित्र आहेत ते डाव्या बाजूच्या भिंतीवर आहे. पहिल्या चित्रात बुद्धाचे चित्र असुन ते महापरिनिर्वाण मुद्रेत दर्शविण्यात आले आहे. तर दुसऱ्या बाजूस एक वृक्षाखाली बसलेले दिसतात.
लेणी क्र. २७. हि लेणी लहान आहे. लेणी क्र. २६-चाच भाग आहे असे वाटते. ही लेणी दोन मजली आहे.

लेणी क्र. २८ व २९. या दोन लेण्या दगडाच्या वर आहेत. यात पाहण्यासारखे विशेष असे काहीच नाही. लेणी क्र. २८ मध्ये फक्त अंगण व स्तंभ आहे व लेणी क्र. २९ मध्ये फक्त खोदकाम झालेले दिसते. परंतु तेथपर्यंत जाण्यास पायऱ्या नाहीत.

Scanned with CamScanner

औरंगाबाद (बीबीका मकबरा)

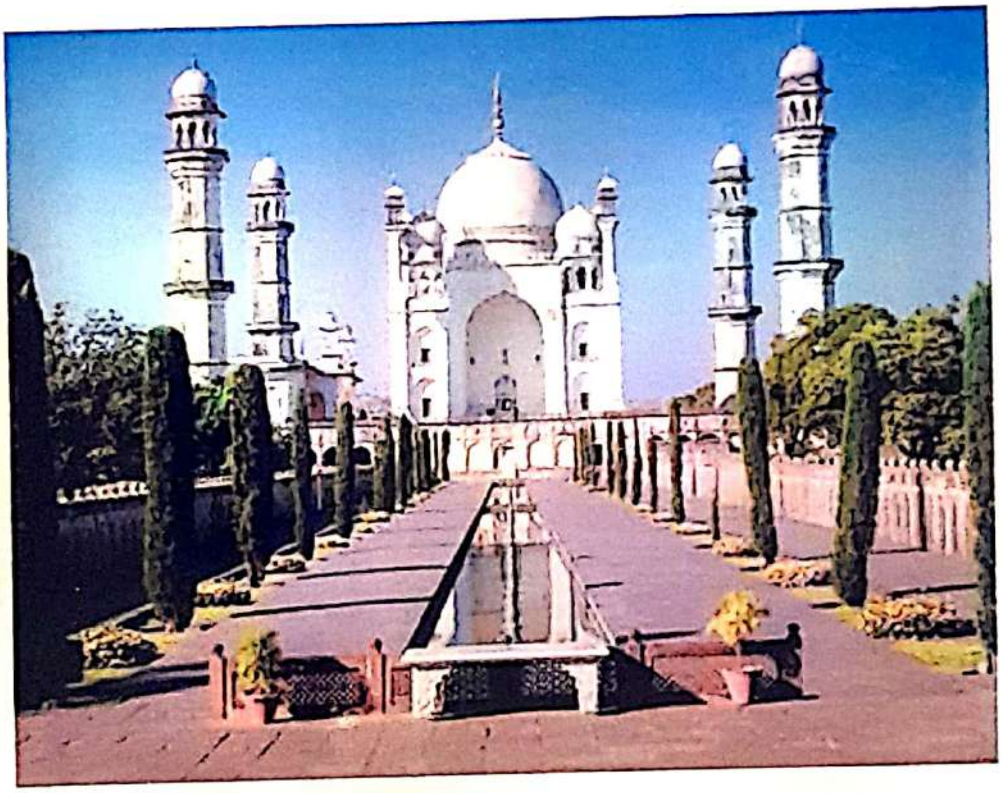

Scanned with CamScanner

बीबीका मकबरा

बीबीचा मकबरा हा आग्रा येथील ताजमहलाची प्रतिकृतीच आहे. या महलात औरंगजेबाची मलिका राबिया दुर्रानीची कबर आहे. ही साधी कबर शहेनशाह औरंगजेबाच्या जीवन काळातच बनविण्यात आली होती. परंतु मकबरा मलिकाचा मुलगा शहजादा आजम शहाकडून इ.स. १६७८ मध्ये आपल्या आईच्या स्मरणार्थ बनविण्यात आला. मकबऱ्यास घेरलेल्या ज्या भिंती आहेत त्यात एक भव्य दरवाजा आहे. ज्यावर पितळी पत्रा मढविलेला असून त्या पितळी पत्र्यावर सुंदर नकशीचे काम केलेले आहे. त्याच्या दोन्ही बाजूस सरूचे वृक्ष लावलेले आहेत. ओट्यावरून खालच्या भागाकडे पायऱ्या उतरून जावे लागते. कबर साधी आहे. मुख्य प्रवेशद्वाराच्या आत एक तलाव (हौद) आहे ज्यात कारंजा आहे. नंतर लांबी रस्ता आहे. त्याच्या दोन्ही बाजूस वृक्ष लावलेले आहे. ओट्यावरून खालच्या भागाकडे पायऱ्या उतरून जावे लागते. कबर साधी आहे जीच्या चारही बाजूंनी संगमरवरी जाळ्या बसवलेल्या आहेत. उत्तरेकडील भिंतीवर एक न दिसणारा लिखा छेद आहे. त्यावरून भिंतीच्या रुंदीची कल्पना येते. ही भिंत चार मीटर रुंद असून महलाच्या चोहोबाजूंनी खिडक्या आहेत. त्यामुळे कबरीवर दिवसा सूर्य किरणे आणि रात्री चंद्राचा प्रकाश पडतो. मकबऱ्याच्या घुमट संगमरवरी दगडाच्या बनलेल्या आहेत. उत्तरेकडील भिंतीवर एक न दिसणारा लिखा छेद आहे. याच भागातून कदाचित कधी काळी बागेस पाणी पुरविण्याची व्यवस्था होती. या ठिकाणी शहेनशाह औरंगजेब व त्याची बेगम यांच्या वापरात येणाऱ्या काही वस्तू ठेवलेल्या आहेत. जसे चादरी, भांडे, लाकडी फर्निचर, वस्त्र या वस्तू त्यांच्या राहण्याचे साधेपणा प्रकट होते या सर्व वस्तू एका संग्रहालयात ठेवलेल्या आहेत. हे संग्रहालय ओट्याच्या पूर्व दिशेला आहे. बीबीचा मकबरा खाम नदीच्या किनाऱ्यावर वसलेला आहे.

पैठण (कारंज्या)

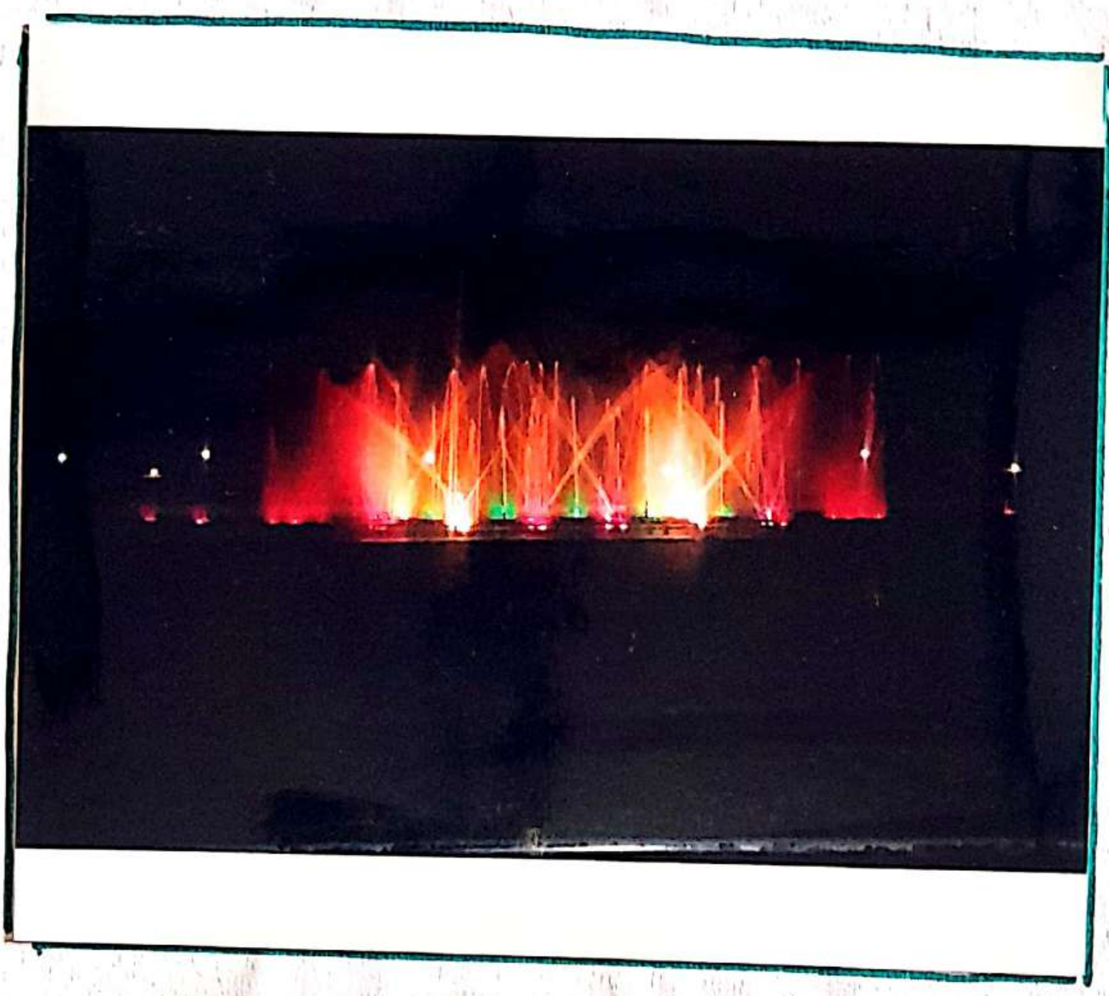

Scanned with CamScanner

पैठण

औरंगाबादच्या दक्षिणेस ५८ कि.मी अंतरावर गोदावरी नदीच्या उत्तर काठावर वसलेले हे एक प्राचीन शहर आहे. पूर्वी यास प्रतिष्ठान या नावाने ओळखले जाते. इ.स पूर्व दुसऱ्या शतकात हे शहर सातवाहन वंशाची राजधानी होती आणि विद्वानांचे माहेरघर म्हणून ओळखले जात होते. या नंतर या शहराचे महत्व १६ व्या शतकात पुन्हा वाढले कारण मराठी संत कवी एकनाथ येथे राहत होते. त्या काळी पैठणला पुन्हा महत्व आले आहे कारण येथे संत ज्ञानेश्वर उद्यान हे फार मोठे उद्यान व जायकवाडी नाथसागर हे मातीचे धरण बांधण्यात आले आहे याशिवाय येथील पैठणी साडी व शालू प्रसिद्ध आहेत. येथे जैन मंदिर एक रामचंद्राच्या देवळाचे आहे.

जायकवाडी (नाथसागर) धरण.

जायकवाडी धरण हे गोदावरी नदीवर असलेले महाराष्ट्रातील औरंगाबाद जिल्ह्यामधील एक प्रमुख धरण असून मराठवाड्याची जवळजवळ २.४० लाख हेक्टर क्षेत्र या धरणामुळे ओलिताखाली आलेले आहे

धरणाची माहिती

धरणाचा उद्देश	-	सिंचन, जलविद्युत
अडवलेल्या नद्या	-	गोदावरी नदी
स्थान	-	पैठण, औरंगाबाद जिल्हा, महाराष्ट्र
सरासरी वार्षिक	-	७५५ मिमी
पाऊस		
लांबी	-	९९९७.६७ मी.
उंची	-	४१.३ मी.
बांधकाम सुरू	-	इ.स १९६५
उद्घाटन दिनांक	-	इ.स १९७६

पैठण (नाथसागर)

Scanned with CamScanner

ओलिताखालील क्षेत्रफळ - ३५००० हेक्टर

जलाशयाची माहिती.

क्षमता - २९७० दशलक्ष घनमीटर
क्षेत्रफळ - ३५० वर्ग कि.मी

विद्युत उत्पादनासंबंधी माहिती

टर्बाईनची संख्या - १
स्थापित उत्पादनक्षमता - ७२ मेगावॅट

कालवा.

डावा कालवा.

लांबी : - २०८ कि.मी
क्षमता - १००.८० घनमीटर / सेकंद
ओलिताखाली क्षेत्र - २६३८५१ हेक्टर
ओलिताखालील जमिन - २३७४५२ हेक्टर

उजवा कालवा।

लांबी :- १३२ कि.मी
क्षमता :- ६३.७१ घनमीटर / सेकंद

वीज उत्पादन

जलप्रपाताची उंची - ६४ फुट
जास्तीतजास्त विसर्ग - ५० क्युमेक्स
निर्मिती क्षमता - १२ मेगा वॅट
विद्युत जनित्र - १

पैठण (नाथसागर)

Scanned with CamScanner

मोहटा देवी

पाथर्डी शहरापासून पश्चिमेस ९ कि.मी. अंतरावर असणारे पुण्य पावन श्री. क्षेत्र मोहटादेवीगड. येथील देवता श्री कुलस्वामिनी जगदंबा मोहटादेवी ही आई जगाची आहे.

रुक्मिणी नेणी म्हणती गोविंद रे ।।
सहस्र मुखाच्या चालिला भागला ।।
वेद जाणू गेला पुढे मौनावला ।।

या न्यायाने महती किती वर्णन करावी तेवढी थोडीच आहे. ती आईच आहे हीच तिची महती.

श्री भगवान वृद्धेश्वर (म्हाळशिव) आदिनाथ गुरु सकल सिद्धांचा मच्छिंद्र त्याचा मुख्य शिष्य ।। श्री भगवान मच्छिंद्रनाथांची संजीवनी समाधी सावरगांव श्री भगवान कानिफनाथांची संजीवन समाधी मढ अशा पुण्यपावन भूमीमध्ये फार फार वर्षांपूर्वी श्री भगवान नवनाथांनी जगत कल्याणार्थ शाबरी विद्या कवित्व सिद्धीसाठी एक महायज्ञ करून भगवती महाशक्ती अनेक तपस्वींनी पाचारण केले. यज्ञाद्वारे प्रकट झाल्या. त्यावेळी पृथ्वीवर महादुष्काळ पडला होता. यज्ञाद भवन्ती पर्जन्यो पर्जन्याद अन्न संभवः ।। श्री भगवान श्री कृष्णांनी केली प्रमाणे विपुल अशी पर्जन्य वृष्टी होऊन भरपूर अन्न धान्याची निर्मिती झाली. प्राण्यांना चारा उपलब्ध झाला. लोक आनंदी झाले.

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।
अभ्युत्थान मधर्मस्य संभवामी युगे युगे ।।

या न्यायाने डोंगराच्या कवेत उंच बहुलांच्या असलेल्या नसर मोहटा गांवच्या दक्षिणेकडील श्री गोपाळ आजोबांच्या निमित्ताने व जगत कल्याणार्थ श्री रेणुकामाता येथे प्रगट होऊन स्थानापन्न झाली. व श्री मोहटा

डोंगराळ या नावाने प्रसिद्ध झाली. तिच्या नावे श्री मोहटादेवी नाव प्रसिद्ध झाले.

मोहटा देवीचा महिमा :—

मोठमोठे वडांचे मोहाची झाडे व त्यांची घनदाट सावली. उंच असा डोंगराच्या पायथ्याशी मोहटगाव नजीक श्री भगवान सिद्धेश्वरांचे पुरातन लिंग मनोकामना सिद्ध करणारे ग्रामदैवत जवळच एक ओढा व पिंपळ, वडाची दहीफळे आदि आदि अनेक समूहांच्या बरोबर येऊन पडलेल्या येऊन गावातील रहिवासी स्त्रियांना दिसून आली तिथे श्री मोहटादेवी तिने ओढ्याच्या पात्रामध्ये स्नान केलेले केलेले दिसून आले. म्हणून स्थळास श्री मोहटादेवी नगरी असे म्हणतात

तीर्थ म्हणून या स्थळास महत्त्व आहे. शरीरास होणाऱ्या अनेक व्याधी स्नानाने बऱ्या होऊन जागल्या तर मनामध्ये रोग नाहीसे होऊन तीर्थ स्नानाने आत्मबळ वाढू लागले. तेव्हापासून या ठिकाणचे पावित्र्य सांभाळून स्त्रिया लोक तीर्थयात्रा करू लागले.

मढी

Scanned with CamScanner

मढी

गर्भगिरीच्या पर्वतावर घाटशिरूर नजीक एका दरीमध्ये श्री आदिनाथ हे वृद्धेश्वराच्या रूपाने वास्तव्य करीत आहे. वृद्धेश्वराच्या पूर्वेकडे ५ कि.मी. अंतरावर सावरगाव नजीक श्री मच्छिंद्रनाथांच्या उत्तरेस ५ कि.मी. अंतरावर मढी या गावामध्ये एका टेकडीवर कानिफनाथ हे विराजमान झाले आहे.

श्री नवनारायणांनी श्रीकृष्णाच्या आदेशाने वेगवेगळ्या नाथांच्या रूपाने अवतार घेतले. त्याचप्रमाणे श्री प्रबुद्ध नारायणांनी हिमालयातील एका हत्तीच्या कानामध्ये जन्म घेतला, म्हणून त्यांना कानिफनाथ हे नाव पडले आहे.

कानिफनाथांनी प्रदीर्घ काळ नाथपंथाचे काम केले. धर्माचे संस्कृतीचे रक्षण केले. नाथ पंथाचे कार्य करीत करीत हिमालयाकडून दक्षिणेकडे आले आणि त्यांनी नगर जिल्ह्यातील मढी या गावी फाल्गुन वद्य (रंगपंचमी) ह्या दिवशी संजीवनी समाधी घेतली.

कानिफनाथ मंदिर एक भव्य अशा किल्ल्याप्रमाणे एका टेकडीवर आहे. राणी येसूबाई आणि बाळराजे शाहूमहाराज जेव्हा मोगलांच्या वेढ्यामध्ये होते, तेव्हा राणी येसूबाईंनी श्री कानिफनाथांस नवस केला होता की, जर माझ्या शाहूमहाराजांची सुटका पाच दिवसांच्या आत झाली तर मी कानिफनाथ गडाच्या सभामंडप नगारखान्याचे बांधकाम तसेच उजाला पितळी घोडा अर्पण करीन. भक्तांनी दिलेली हाक कानिफनाथांनी ऐकली आणि पाच दिवसांच्या आतमध्ये कानिफनाथांनी राणी येसूबाई आणि युवराज शाहूराजे यांची सुखरूप सुटका केली. तेव्हा हा नवस फेडण्यासाठी राणी येसूबाई आणि शाहूराजे यांच्या आज्ञेने वडिलांचे सरदार श्री पिलाजी गायकवाड यांनी आपला कारभारी भिमाजी सावंत यास मढी येथे पाठवून त्याठिकाणी मजबूत असे प्रवेशद्वार नगारखाना, सभामंडप, पाण्यासाठी गौतमी बारव हे.

बांधकाम केले.

श्री चैतन्य कानिफनाथांच्या गाभाऱ्यामध्ये नाथांची जिवंत संजीवनी समाधी आहे. नंतर सभा मंडपामध्ये एका बाजूला नाथांचे गादीघर आहे. तेथे नाथ सभा मंडपामध्ये एका बाजूला गादीघर आहे. तसेच एक होमकुंड आहे नंतर नाथांच्या गादीघराशेजारीच पूर्वेला श्री भगवान विठ्ठलाचे मंदिर आहे. त्यातील भगवान विठ्ठलाची मूर्ती इतकी कोठेही पाहावयास मिळत नाहीत. इतके अप्रतिम लावण्य त्या मूर्तीमध्ये आहे. ही मूर्ती पाहून भक्तांनी धर्मकार्य करण्यासाठी सदोदित दक्ष राहिले पाहिजे असाले.

गर्भगिरी पर्वतावरील मच्छिंद्रनाथांच्या मंदिराचे दर्शन भक्तांना मिळते. समाधी मंदिराच्या पश्चिमेला विठ्ठल-रुक्मिणीचे मंदिर असून मंदिराखाली नाथांचे साधना मंदिर आहे. येथे जाण्याकरीता भुयार आहे. व ती एक पूर्वीच्या स्थापत्यशास्त्राचा आदर्श नमुना आहे. त्या साधना मंदिरामध्ये शिवलिंग व नंदी आहे. व तेथे असलेल्या खिडकीमधून गार हवा येते. व गावाची पश्चिमेकडील पाहणी करता येते. विठ्ठल मंदिराच्या उत्तरेला श्री नवनाथांचे मंदिर व पारायण ठिकाण आहे. समाधी मंदिराच्या उत्तरेला श्री भवानी मातेचे मंदिर असून तेथे डाळिंबाचे झाड आहे. त्याला भक्त जणांनी पूर्वी नाथभक्त होऊन गेलेल्या भक्त डाळिंबाच्या नावाने संबोधतात व त्या डाळिंबाच्या झाडाला भक्त काही तरी संकल्प नवस करून धागा बांधतात व श्री कानिफनाथ आनंदी त्या नवसाला पावून भक्तजनांच्या व्यथांचे निवारण करतात. ही समाधी मंदिरामध्ये श्री नाथांची संजीवनी समाधी असून श्री कानिफनाथांची मनमोहक अशी संगमरवरी दगडाची मूर्ती आहे.

शनि शिंगणापूर

Scanned with CamScanner

शनि शिंगणापुर

शनि तीर्थ क्षेत्र महाराष्ट्र में ही शनिदेव के अनेक स्थान है, पर शनि शिंगणापुर का एक अलग ही महत्व है। यहाँ शनि देव हैं, लेकिन मंदिर नहीं है। घर है परंतु दरवाजा नहीं। वृक्ष है लेकिन छाया नहीं है।

मूर्ति :-

शनि भगवान की स्वयंभू मूर्ति काले रंग की है। 5 फुट 9 इंच ऊँची व 1 फुट 6 इंच चौड़ी यह मूर्ति संगमरमर के एक चबूतरे पर धूप में ही विराजमान है। यहाँ शनिदेव अष्ट प्रहर धूप हो, आँधी हो, तूफान हो या जाड़ा हो. सभी ऋतुओं में बिना छत्र धारण किए खड़े हैं। राजनेता व प्रभावशाली वर्गों के लोग यहाँ नियमित रूप से एवं साधारण भक्त हजारों की संख्या में देव दर्शनार्थ प्रतिदिन आते हैं।

गाँव :-

लगभग तीन हजार जनसंख्या के शनि शिंगणापुर गाँव में किसी भी घर में दरवाजा नहीं है। कहीं भी कुंडी तथा कड़ी लगाकर ताला नहीं लगाया जाता। इतना ही नहीं, घर में लोग आलमारी, सूटकेस आदि नहीं रखते। ऐसा शनि भगवान की आज्ञा से किया जाता है।

लोग घर की मूल्यवान वस्तुएँ, गहने, कपड़े, रुपए-पैसे आदि रखने के लिए थैली तथा डिब्बे या ताक का प्रयोग करते हैं। केवल पशुओं से रक्षा हो, इसलिए बाँस का ढकना दरवाजे पर लगाया जाता है।

गाँव छोटा है पर लोग समृद्ध हैं। इसलिए अधिक लोगों के घर आधुनिक तकनीक से ईंट-पत्थर तथा सिमेंट का इस्तेमाल करके बनाए गए हैं। फिर भी दरवाजों में किवाड़ नहीं हैं। यहाँ दुमंजिला मकान भी नहीं है। यहाँ पर कभी चोरी नहीं हुई। यहाँ

Scanned with CamScanner

आने वाले भक्त अपने वाहनों को भी ताला नहीं लगाते। कितना भी बड़ा मेला क्यों न हो, कभी किसी वाहन कि चोरी नहीं हुई।

शनिवार:

शनिवार के दिन आने वाली अमावस्या को तथा प्रत्येक शनिवार को महाराष्ट्र के कोने-कोने से दर्शनाभिलाषी यहाँ शनिवार को आते हैं तथा शनि भगवान की पूजा अभिषेक आदि करते हैं। प्रतिदिनप्रातः 4 बजे एवं सायंकाल 5 बजे यहाँ आरती होती है। शनि जयंती पर जगह-जगह से प्रसिद्ध ब्राह्मणों को बुलाकर 'लघुरुद्राभिषेक' कराया जाता है। यह कार्यक्रम प्रातः 7 से सायं 6 बजे तक चलता है।

महिमा:-

हिंदू धर्म में कहते हैं कि कौवा का काटा और शनि का मारा पानी नहीं माँगता। शुभ दृष्टि जब इसकी होती है, तो रंक भी राजा बन जाता है। देवता, असुर, मनुष्य, सिद्ध, विद्याधर और नाग ये सब इनकी अशुभ दृष्टि पड़ने पर समूल नष्ट हो जाते हैं। परंतु यह स्मरण रखना चाहिए कि यह ग्रह मूलतः आध्यात्मिक ग्रह है।

महर्षि पाराशर ने कहा कि शनि जिस अवस्था में होगा, उसके अनुरूप फल प्रदान करेगा। जैसे प्रचंड अग्नि सोने को ताप तपाकर कुंदन बना देती है, वैसे ही शनि भी विभिन्न परिस्थितियों के ताप में तपाकर मनुष्य को उन्नति पथ पर बढ़ने की सामर्थ्य एवं लक्ष्य प्राप्ति के साधन उपलब्ध कराता है।

नवग्रहों में शनि को सर्वश्रेष्ठ इसलिए कहा जाता है क्योंकि यह एक राशि पर सबसे ज्यादा समय तक विराजमान रहता है। श्री शनि देवता अत्यंत जाज्वल्यमान और जाग्रत देवता हैं।

देवगड

Scanned with CamScanner

देवगड

महाराष्ट्र हि संतांची भूमी आहे. प्रभु रामचंद्रांच्या पदस्पर्शाने पावन झालेल्या या भूमीत नराचा नारायण होण्याच्या अलौकिक उत्क्रांतीला गतिमान करीत सर्वसामान्यांना सदाचरणाचा मार्ग दाखविणाऱ्या संतांची थोर परंपरा लाभत गेली आहे. अतिशय घनघोर आक्रमणाच्या अंधकारमय काळातही लोकांची जीवन जगण्याची आस्था आणि मूल्यांवरची श्रद्धा कायम ठेवण्याचे महान कार्य संत परंपरेने केले आहे. संतांच्या वास्तव्याने पावन झालेल्या येथील पुण्यपावन तीर्थक्षेत्रांमध्ये नेवासा जवळील दत्त देवस्थान देवगड हे एक अग्रगण्य देवस्थान! अमृत वाहिनी प्रवरा नदीच्या काठावर वसलेले हे देवस्थान म्हणजे भक्तांसाठी भूलोकावरचा शीतलता, पावित्र्य आणि संपन्नतेचा जणू भव्यतम अविष्कारच!

पुण्यसलिला प्रवरा नदी हि अमृतवाहिनी समजली जाते. अगस्ती ऋषींच्या तपोभूमीतून उगम पावलेली प्रवरा नेवासा येथे संत श्री ज्ञानेश्वरांच्या भक्तिसंवादाचा ठेवा सामावून घेत दक्षिण गंगा गोदावरीशी एकरूप होते. समन्वयाच्या विशाल भारतीय संस्कृतीची साक्षीदार ठरणारा हा गोदा प्रवरेचा अपूर्व संगम देवगडजवळच पाहावयास मिळतो. हे देवगड आता सर्व भाविक संप्रदायाचे आकर्षण बनले आहे. नेवाशापासून १४ कि.मी अंतरावरील मुरमे गावाजवळ उंच ठिकाणावर वसलेले देवगड अतिशय विलोभनीय निसर्ग सौंदर्य, वळसा घालून जाणारी प्रवरानदी अशा रम्य ठिकाणी हे देवस्थान आहे. या देवस्थानचे कर्ते करविते महान तपस्वी आणि संत फु किसनगिरि बाबा यांनी समाजाभिमुख अशा सर्व सेवा हातून उपक्रमातून आध्यात्मिकतेच्या चळवळीचे केंद्र बनविले आहे. स्वच्छ, समाधानी, हव्याहव्याशा वाटणाऱ्या शांततेचा आविष्कार, म्हणजे देवस्थान असे चित्र देवगड येथे दिसत आहे.

14

भक्तांना भारतीय संस्कृतीचे यथार्थ दर्शन घडवीत असतानाच येथे स्वच्छता निसर्ग सौंदर्य याविषयीच्या त्याग तपस्वी आणि मानव कल्याणाच्या ध्येयाला धीरगंभीर असा स्तूप आहे. हा स्तूप प. जिनगिरी बाबा आणि प. भास्करगिरी बाबा यांना आपले जीवन समर्पित करून वंदनासारखे शिल्प निर्माण केला आहे. त्यांचे जीवनकार्य सर्वांनाच प्रेरणा देणारे आहे.

निसर्गरम्य :—

निसर्गाशी सख्य असणारा हा क्षेत्र देवगडचा निसर्गरम्य परिसर. अथक परिश्रमातून फुललेली उपवनी वनराई प्रयत्नवादाचे फळ सांगणारी आहे. हा सारा भव्य परिसर म्हणजे सत्य संकल्पाचा दाता नारायण या श्री दत्तप्रभूंच्या अस्तित्वाचा प्रत्यय देणारा. संत वास्तव्याने पावन झालेला हा परिसर आणि धवल शिखरे भक्तांना सुगंध देणारा, मनाला उल्हास देणारा आणि प्रकाशित करणारा आहे.

नौका विहार :—

पवित्र प्रवराच्या विस्तीर्ण पात्रात श्रीक्षेत्र देवगड संस्थांच्या वतीने नौकेची व्यवस्था केलेली आहे. भरपूर पाणी, संत सहवास, विस्तीर्ण वनराई आणि प्रकृति यामुळे येथे नौकाविहार करण्याचा मोह हा सर्वांनाच होतो. मन संत सहवासात भवसागर पार केल्याचे समाधान भक्तांना या ठिकाणी मिळते.

शिर्डी

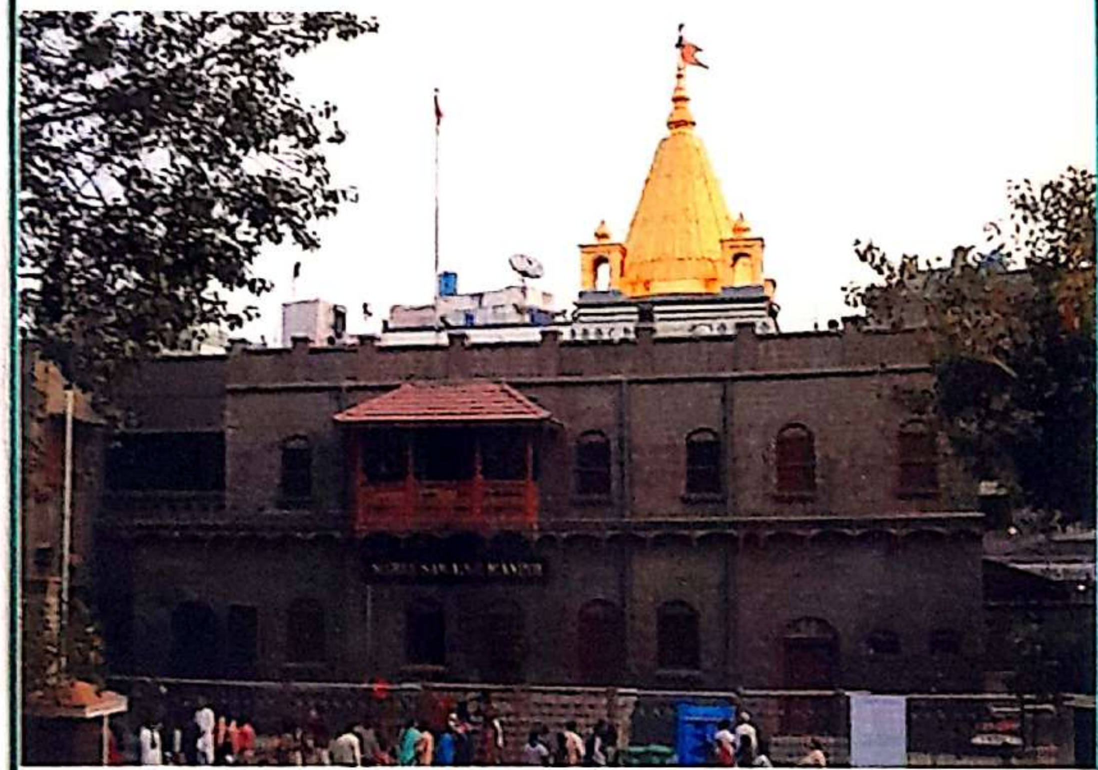

Scanned with CamScanner

शिर्डी

साईबाबा (इ.स १८५६. १५ ऑक्टोबर १९१८) एक भारतीय हिंदू संत होते. अहमदनगर जिल्ह्यातील राहता तालुक्यातील शिर्डी ह्या गावात त्यांचे वास्तव्य असल्यामुळे त्यांना शिर्डीचे साईबाबा म्हणूनही ओळखले जाते. येथूनच बाबांनी सर्वांना श्रद्धा व सबुरी हा महामंत्र दिला. शिर्डीस आल्यावर प्राप्त होणारी मनःशांती व मिळणारा धीर आत्मविश्वास यामुळे शिर्डी हे भारतातील सह जगभरातील लाखो भाविकांचे श्रद्धास्थान बनले आहे.

साईबाबा

जन्म - इ.स १८५६ पाथरी, महाराष्ट्र

निर्वाण - १५ ऑक्टोबर १९१८ शिर्डी महाराष्ट्र

उपास्यदैवत - मालिक (ईश्वर)

भाषा - उर्दू आणि मराठी

कार्यक्षेत्र - शिर्डी, महाराष्ट्र

प्रसिद्ध वचन - सबका मालिक एक, श्रद्धा आणि सबुरी.

साईबाबा हे मोमीन वंशीय मुस्लीम होते, होते असेही मानण्यात येते. जेव्हा पहिल्यांदा त्यांना म्हाळसापतींनी पाहिले तेव्हा साई अशी हाक मारली कारण त्यावेळी फारशी उर्दू-मराठी-हिंदी मिश्रित भाषा लोक वापरीत असत, साई चा अर्थ फकीर किंवा संत असा होतो. साईबाबांसाठी हिंदू मुसलमान सर्व लोक समान होते. त्यांनी धर्मनिरपेक्षतेची शिकवण दिली. 'सबका मालिक

एक हे साईंचे बोल होते.

१५ ऑक्टोबर १९१८ रोजी दसऱ्याच्या दिवशी साईबाबांचे शिर्डीत निधन झाले.

साईबाबांचे भक्त भारतात आणि भारताबाहेरही फार मोठ्या प्रमाणात आहेत. ठिकठिकाणी बाबांची मंदिरे उभारण्यात आली आहेत. त्यांच्या भक्तांच्या म्हणण्यानुसार ते अवतारी पुरुष होते. कुणी त्यांना दत्ताचा अवतार मानत तर कुणी विठ्ठलाचा कुणी शिवाचा. बाबांच्या भक्त समुदायात सर्वच जातीधर्मीच्या लोकांचा समावेश होतो. यामध्ये प्रामुख्याने हिंदू व मुस्लिम धर्मीय आहेत. मुस्लिम धर्मातही सुफी संतामध्ये साई बाबांना मानाचे स्थान आहे.

जून २०१४ मध्ये द्वारका आणि ज्योतिष पीठाचे शंकराचार्य असलेले जगद्गुरु स्वामी स्वरूपानंद सरस्वती यांनी मात्र साई बाबांच्या पूजेला आपला विरोध दर्शविला. कारण त्यांच्या मतानुसार साई हे ईश्वराचा अवतार नसून एक सर्वसामान्य मनुष्य होते. त्यानंतर शिर्डी व काही ठिकाणी साई बाबांच्या भक्तांनी शंकराचार्यांच्या विरोधात निदर्शने केली.

साईबाबा हे मुस्लीम फकीर नसून ते जन्माने ब्राह्मण होते. त्यामुळे ते हिंदूच आहेत. असा दावा कोहिनूरच्या साईधाम चॅरिटेबल ट्रस्टने २०१४ मध्ये उच्च न्यायालयात दाखल केला होता. त्यांचा जन्म परभणी जिल्ह्यातील पाथरी या गावात २७ सप्टेंबर १८३७ रोजी दुपारी सव्वा बारा वाजता झाला, असे त्यांचे म्हणणे आहे. साईबाबांच्या आईवडिलांनी बालपणी त्यांना मुस्लिम फकिराने केलेल्या आग्रहावरून त्यांच्या हवाली केले. पण नंतर त्या फकिराने साईबाबांना वेंकुशा नावाच्या हिंदू गुरुकडे सोपवले. साईबाबा यांचे खरे नाव हरिभाऊ भोर होते. याबाबत सबळ पुरावे असल्याचा दावाही साईधाम चॅरिटेबल ट्रस्टच्या वतीने करण्यात आला.

साईबाबा संस्थान, शिर्डी हे महाराष्ट्रातील अहमदनगर जिल्ह्यातील शिर्डी येथील श्री साईबाबांच्या समाधी मंदिराचे कामकाज पाहणारे व साईबाबांच्या दर्शनासाठी येणाऱ्या भाविकांना सोयी सुविधा पुरविणारी संस्था आहे. या संस्थानांकडून इतरही अनेक समाजोपयोगी कामे केली जातात.

भाविकांकडून मिळणारी देणगी हे संस्थानाचे उत्पन्नाचे प्रमुख साधन आहे. शिर्डी या ठिकाणी लाखो भाविक मोठ्या श्रद्धेने येतात. व साईबाबांना आपल्या इच्छेनुसार आर्थिक मदत दान करतात.

एक' हे साईंचे बोल होते.

१५ ऑक्टोबर १९१८ रोजी दसऱ्याच्या दिवशी साईबाबांचे शिर्डीत निधन झाले.

साईबाबांचे भक्त भारतात आणि भारताबाहेरही फार मोठ्या प्रमाणात आहेत. ठिकठिकाणी बाबांची मंदिरे उभारण्यात आली आहेत. त्यांच्या भक्तांच्या म्हणण्यानुसार ते अवतारी पुरुष होते. कुणी त्यांना दत्ताचा अवतार मानत तर कुणी विठ्ठलाचा कुणी शिवाचा. बाबांच्या भक्त समुदायात सर्वच जातीधर्मांच्या लोकांचा समावेश होतो. यामध्ये प्रामुख्याने हिंदू व मुस्लिम धर्मीय आहेत. मुस्लिम धर्मातही सुफी संतांमध्ये साई बाबांना मानाचे स्थान आहे.

जून २०१४ मध्ये द्वारका आणि ज्योतिष पीठाचे शंकराचार्य असलेले जगद्गुरु स्वामी स्वरूपानंद सरस्वती यांनी मात्र साई बाबांच्या पूजेला आपला विरोध दर्शविला. कारण त्यांच्या मतानुसार साई हे ईश्वराचा अवतार नसून एक सर्वसामान्य मनुष्य होते. त्यानंतर शिर्डी व काही ठिकाणी साई बाबांच्या भक्तांनी शंकराचार्यांच्या विरोधात निदर्शने केली.

साईबाबा हे मुस्लीम फकीर नसून ते जन्माने ब्राम्हण होते. त्यामुळे ते हिंदूच आहेत. असा दावा कोईंबतूरच्या साईधाम चॅरिटेबल ट्रस्टने २०१४ मध्ये उच्च न्यायालयात दाखल केला होता. त्यांचा जन्म परभणी जिल्ह्यातील पाथरी या गावात २७ सप्टेंबर १८३७ रोजी दुपारी सव्वा बारा वाजता झाला; असे त्यांचे म्हणणे आहे. साईबाबांच्या आईवडिलांनी बालपणी त्यांना मुस्लिम फकिराने केलेल्या आग्रहावरून त्याच्या हवाली केले. पण नंतर त्या फकिराने साईबाबांना व्यंकुशा नावाच्या हिंदू गुरूकडे सोपवले. साईबाबा यांचे खरे नाव हरिभाऊ भोर आहे. याबाबत सबळ पुरावे असल्याचा दावाही साईधाम चॅरिटेबल ट्रस्टच्या वतीने करण्यात आला.

अभिप्राय

सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ अंतर्गत साने गुरूजी शिक्षण प्रसारक मंडळ नाशिकरोड संचालित कला व वाणिज्य महाविद्यालय ता. पिंप्री हे पुणे विद्यापीठ अंतर्गत सहल व त्यावर आधारित अहवाल तयार करणे हा उपक्रम राबविला जातो. शैक्षणिक अभ्यासक्रमात भूगोल या विषयात शैक्षणिक वर्ष 2017-18 या वर्षी सहल वृत्तांत देण्यात आलेला आहे.

शैक्षणिक सहल ही ८ फेब्रुवारी ते ११ फेब्रुवारी पर्यंत त्या दरम्यानचा सहल वृत्तांत तयार करतांनी अनेक प्रश्न निर्माण झाले. अहवाल तयार करतांना त्याचे स्वरूप कसे असेल व तो कशा प्रकारे तयार करावा याची कल्पना नव्हती असे अनेक अडचणींना सामोरे जावे लागले. परंतु जेव्हा प्रत्यक्ष अहवाल लिहिण्यास सुरूवात केली. तेव्हा सहलीत जे सखोल निरिक्षण केले त्या आधारे व्यवस्थित रित्या अहवाल पुर्ण केला या अनुभवाचा मला माझ्या भविष्यात नक्कीच उपयोग होईल.

या शैक्षणिक सहलीच्या अहवालामुळे पर्यटन करत असताना कशा रितीने करावे त्यातून उपयोगी असणाऱ्या गोष्टी कशा मिळवाव्या तसेच नमुने कसे संग्रहित करावे याची प्रचिती आली आणि आयुष्याला उपयोगी आम्हाला आवश्यक होईल. महाविद्यालयाचे प्राचार्य श्री. डॉ. फरताडे सर यांनी आम्हाला ८ दिवसांची सहलीस परवानगी देऊन सहकार्य केले तसेच प्राध्यापक व प्राध्यापकेत्तर कर्मचारी व विषय शिक्षक पगार सर, सोनवणे सर

आणि मोलाचे मार्गदर्शन केले म्हणून मी हा अहवाल यशस्वीरित्या पूर्ण केला.

त्रिवार आभार......

22/3/18